

3. הדמות המיסטית – חיים ללא מצרים

ויחתור עד-גבולות אין גבולות, מקום ההפכים
 יתאחדו בשרשם
 ויוסף ויחתור, וימצא הישר בשבילים –
 העקם,
 ויט בו, ויבא באחד הזמנים עד מקום –
 אין זמן ואין מקום.
 ח"נ ביאליק, הציץ ומת

מי הוא מיסטיקן? זה המחונן בשאר רוח, בחזון ודמיון, זה המחונן בהשראה או ביכולת התעלות, זה היכול לחצות גבולות בתודעתו בחלום ובהקיץ ולחיות תחושת מגע בלתי-אמצעי עם עולמות עליונים. מיסטיקן הוא זה המייחס לגילויי עולמו הפנימי, לנבכי נפשו ולחלומותיו משמעות מכרעת או זה שחונה מעבר ממציאות אחת למציאות אחרת באמצעות חזון או חלום. מיסטיקן הוא מי שרואה ביצירי רוחו ובחלומותיו מקור השראה ומי שיכול לפענח את מעמקי הלשון ולרדת לעומק משמעותו של הטקסט המקודש. הוא זה היכול לפרש את פשט הכתוב במטפורות מיסטיות או בסמלים קבליים הממחישים דמויות נחזות של יישויות בלתי-נראות ונותנים ביטוי מילולי מורכב למציאות סמויה או נעלה מתפישה רציונלית. מיסטיקן הוא מי שיש בו מידה של סירוב לממשות שבשלה הוא חורג מן ההתקבעות של זמנו ומקומו ומבטא יכולת קריאה אחרת של הריאליה ההיסטורית, או זה שפורץ את עולם המושגים המקובל ומפרק את ההבחנות הקבועות בתוקפה של הארה פנימית או בכוח השראה וסמכות מעולמות עליונים. מיסטיקן הוא זה המייצג יכולת שינוי, מי שיש בו כמיהה למטמורפוזות, מי שמגלם בהווייתו מעברים ותמורות, מי שמסוגל לחציית גבולות או מי שמבטא יכולת לסתור את המסגרות הקיימות ולחיות בתוך עולם הסתירות של סתרי תורה. מיסטיקן הוא זה שיש בו אומץ והעזה לחרוג מהראייה המקובלת של הדברים ומהווייתם הקבועה וזה שמפיק את הממשות מחד-משמעותה ותופש את המציאות הנגלית והנסתרת בתהליכיות משתנה. בעמימות תחומים וברכ-משמעות, ורואה בה הווייה בלתי-נדלית של אפשרויות, משמעויות ופירושים. המסורת היהודית כינתה את המחוננים בסגולות אלה במושגים רבים ביניהם נביא, חוזה, מורה צדק, בעל סוד, יורד מרכבה, מקובל, בעל מגיד, בעל שם, צדיק וקדוש, והגדירה את מהותם במגוון מושגים המבטאים פריצת תחומים וחציית גבולות. מיסטיקן הוא מי שבתודעתו שלו ובהכרת הסובבים אותו "נוהג למעלה מן הטבע" או "עולה לעולמות עליונים", "נכנס לפרדס" או "יורד למרכבה", מי שבדמיונו ובעיני רוחו "עולה למרום", זוכה ל"עליית נשמה" או ל"גילוי אליהו" או מאזין ברוחו ל"גילוי מגיד", ל"דברי נשמות", לקולו של "המלאך המשיב" ו"לדיבור שכינה" בחלום או בהקיץ. הוא זה המפליג בדמיונו ו"טובל בנהר דינור", "רואה באספקלריה מאירה" או "מציץ במלך בופיו", "עולה בעמוד האמצעי הידוע ליודעי חן", מתבונן "בעומק ראשית ובעומק אחרית", "מייחד קודשא בריך הוא ושכינתיה" או נמנה על "מחצדי חקלא" הקוצרים נשמות בעולם הספירות ושייך לקהלם של "בני היכלא

דכסיפין" הזוכים לשמיעת כרוזים שמימיים ועולים לעולמות עליונים בכיסופיהם. מיסטיקן הוא מי שיש בכוחו לתאר את ההוויות הנסתרות שנגלו לו בחלום ובהקיץ, להמחיש בהווייתו את המגע עם הממשות האחרת, לחולל אותות ומופתים ולבטא את גילויי שאר-הרוח שזכה להם כמישרין ובעקיפין, בעל-פה או בכתב, בדרך שהיא בעלת משמעות לבני זמנו. מיסטיקן הוא מי שעל-פי סגולת נפשו יכול לזכות בתנופת דמיון, בהשראה, בחלום, בתודעה פורצת גבולות, בשמיעת קולות מנבכי רוחו או מעולמות עליונים, או מי שזכה להיות מחונן בראייה המקדימה את זמנו, הפוקחת ומפכחת סמיות עיניים, או בגילוי נבואה המפקיע אותו מגבולות הממשות המקובלת. מיסטיקן הוא זה שמסוגל להעז ולפרוץ לתחומים לא ידועים, לערפל את המחיצות בין המציאות והדמיון, לחצות את גבולות הארץ והשמים, לפרוץ את גבולות הקדושה והטומאה, האסור והמותר, לעמעם את התחומים בין רשות היחיד ורשות הרבים, לתת ביטוי לאובדן הגבול בין המרחב הפנימי והחיצוני ולחצות בתודעתו את גבולות העבר, ההווה והעתיד. הוא עשוי לעשות זאת בשל נסיבות היסטוריות המעלות שאלות נוקבות לגבי שרירותה של מציאות חסרת פשר או בשל נסיבות אישיות הכרוכות במצוקה ובכאב ללא נשוא, או בפולמוסים דתיים ובמחלוקות חברתיות, המחדדים כולם את הפער בין הרצוי למצוי ומעצימים את הרצון לרדת לפשרה הנסתר של המציאות. הוא עשוי לעשות זאת ללא כל זיקה לנסיבות חיצוניות אלא רק בשל היותו מחונן בסגולות רוחניות או בכשרון מיסטי שנתפש, בדומה לכשרון אמנותי, כמתת אלוה ולא ככושר אנושי נרכש, ובדומה לו מצטיין בחד-פעמיותו.

המיסטיקן עשוי לחולל את הפריצה מגבולות הממשות הנגלית לעין בהשראה רגעית, בחיזיון או בחלום, בעקבות שמיעת כרוזים שמימיים או קולות מעולמות עליונים אגב לימוד ועיון בטקסטים מקודשים בעולם הזה. הוא עשוי לעשות זאת באמצעות החייאת טקסט כתוב בכוחה של ראייה דיאלקטית חודרת או כשרון פענוח לשוני יוצא-דופן או בכוחם של סיפורים וסודות הנגלים לו במתיבתא דרקיע. לעתים זוכה בעל הסוד בעיני רוחו למגע בלתי-אמצעי עם עולמות עליונים, הגורם לו להתבודדות, ולעתים הוא ניחן בשאר-רוח, בהקרנה כריזמטית וברגישות חברתית או בתחושת שליחות, הגורמים לו ליצור חבורות, עדות וקהילות. לעתים הוא רואה ראייה מקורית החורגת מן המוסכמות הרווחות במקומו ובתקופתו בכוחה של הבנה עמוקה המקדימה את זמנה, ופעמים רבות הוא זה העשוי לחולל שינויים מפליגים בפירוש המציאות הסובבת בכוחה של סמכות דתית כריזמטית הנקנית לו במגע עם דרי עולמות עליונים.

חזונו של ר' יוסף קארו, הנפרש ביומנו המיסטי מניד מישורים, שנכתב בשליש השני של המאה ה-17, מביע כמה היבטים מרתקים של פריצת גבולות זו. הכותב, הגורס משניות, שומע ברוחו קול אלוהי, המיוצג בדמות השכינה/משנה המדברת עמו בלשון ספר הזוהר, בעברית וארמית, ומבטיחה לו בעקבות עלייתו של שלמה מולכו על המוקד זמן קצר קודם לכן, שיזכה גם הוא להישרף על קידוש השם ולעלות לעולמות עליונים. באוטוביוגרפיה המיסטית שלו הוא מתאר את המעבר מהווייתו כקורא, להווייתו ככלי לדיבור האלוהי, ומעלה על הכתב את דברי השכינה/משנה אליו בנוגע לדרכו בהווה ובדבר העתיד הצפוי לו. דברים אלה נתפשו בתודעתו ותוארו על-ידו כ"קול דופק בתוך פי מגן מאליו":

התחלתי לגרום משניות וקריתי ה' פסוקים ובעודי קורא במשניות, קול דופק בתוך פי מנגן מאליו והתחיל ואמר: ה' עמך בכל אשר תלך, וכל אשר עשית ותעשה ה' מצליח בידך רק כי תדבק בי וביראתי ובתורתי ובמשניות... ממשנתי לא תפריש מחשבתך ואפילו רגע אחד. והנה נתתיך נגיד על עמי וכו'. והלא הזהרתיך שלא תפריד מחשבתך רגע אחד מיראתי וממשנתי, ולא תאכל ולא תשתה דרך הנאה כלל... רק תהיה מחשבתך שאם היה אפשר לקיים הנפש בגוף בלי שום הנאה היית חפץ מאד. ובכן תהיה תמיד מתדבק בשי"ת ותזכה לעשות נסים על ידך כמו שהיו נעשים על ידי ראשונים וידעו העם הזה "כי יש אלוהים בישראל" (שמואל א' י"ז מו)... ובתר כל דין [=ואחרי כל זה] אזכך לאיתוקד [אזכה אותך לעלות על המוקד] על קדושת שמי וכל חובך [אשמותיך] ועונותיך ישתאבון בנורא [יישאבו באש] ותסתלק מתמן [ותעלה מכאן (לשמים)] כעמר נקי [כצמר נקי] ויפקון כל צדיקיא דגן עדן לקדמותך [ויצאו כל צדיקי גן-עדן לקראתך] ושכינתא בראשיהן [והשכינה בראשם] ויקבלון יתך בכמה שירין ותושבחן [ויקבלו אותך בכמה שירים ותשבחות] ידברוך קדמיהון [ויתנהגו איתך לפניהם] כחתן מהלך בראש וכלהון מלוין יתך [וכולם ילוו אותך] לחופה דילך [שלך], (מגיד מישרים, עמ' 8, 5-6).

יצירה חדשה, פריצת עולמות וגדולה רוחנית מותנות פעמים רבות ביכולת שבירת נורמות ויציאה אל מעבר לדפוסי חשיבה מוסכמים. פריצה זו, שאיננה יכולה להישען על מקורות סמכות חיצוניים, מעצם היותה מלווה בדה-קונסטרוקציה ובשבירת מסגרות, צריכה אישוש פנימי, זה הנקנה בחוויה מיסטית או בהתנסות אקסטטית או חזיונית המשתלבת במערכת זו ומעניקה לה את הלגיטימציה הדרושה ואת הסמכות המיישבת בין החידוש לבין המסורת.

מכאן הצורך של מחדשים רוחניים גדולים באישוש שמימי ובקבלת אסמכתה מעולמות עליונים, או בהיתלות בסמכות פסוידואפיגרפית מן העבר הרחוק, צורך שגורם ליצירת מגידים, חזיונות, גילויי נשמות, שמיעת קולות עליונים של מורים שמימיים וכיוצא באלה מצבים אקסטטיים שבהם אין האדם "שולט בתוכן הדיבור אלא מניח לו לצאת מפיו מאליו ללא "פיקוחה" של התודעה. ההסתמכות על "דיבור פנימי" הנגלה כקול שמימי, "קול דופק בתוך פי מנגן מאליו" כדבריו של קארו, או ההישענות על השראה עליונה כדי להאיר מחדש את דפוסי המחשבה המסורתיים ולשנות דברים בהוויה הסובבת, היו בבחינת מקור תוקף לגיטימי כמעט יחידי בחברה המסורתית השואבת את מכלול ערכיה מן העבר. חברה זו, שעייגה את סמכותה בעבר המקודש ובערכיו הנצחיים והבלתי-ניתנים לשינוי, חרטה על דגלה את הססמה "חדש אסור מהתורה" ושללה תמורות משמעותיות שהיו כרוכות בהתבוננות ביקורתית בערכיה. החברה המסורתית אשר הסתייגה משינויים והתנגדה לחידושים, לא העניקה תוקף לגילויי רוחו של האדם ואף לא הכירה כלל במקוריות אינדיווידואלית או במחשבה אוטונומית כמקור סמכות לשינוי. לפיכך, בודעין או שלא בודעין, המחדשים, היוצרים ושואפי השינוי "השליכו" על עולמות עליונים את מעמקי נפשם ודמיונם ו"החצינו" את ניסיונותיהם הרוחניים על העולם הנסתר ושליחיו. דהיינו, הם תלו

בדברי ישויות שמימיות ש"השמיעו מבחוץ" את כל אשר "נשמע מבפנים" – את תוכנותיהם ההדשות, את כמיהותיהם לשינוי וחידוש במציאות הסובבת, את תקוותיהם ופחדיהם, את פרץ יצירתם וספקותיהם, ואף את מקור סמכותם לראייה אלטרנטיבית של העולם המסורתי. חייהם של יוצרים מיסטיים ומחדשים רוחניים גדולים כגון "מורה הצדק" בקומראן, פאולוס בראשית הנצרות, בעלי ספרי חנוך, ספר היובלים וספרות ההיכלות בעת העתיקה, ר' יצחק סגי נהור ור' אברהם אבולעפיה במאה הי"ג, בעל ספר המשיב במאה הט"ו, שלמה מולכו, ר' יוסף קארו, בעל גליא רזא, האר"י ור' חיים ויטאל במאה הט"ז, שבתי צבי ונתן העזתי במאה הי"ז, רמח"ל, הבעש"ט והחזו"ט מלובלין במאה הי"ח, מעידים בעליל על הצורך בקבלת אסמכתה מעולמות עליונים, או בהיתלות בסמכות פסוידואפיגרפית מן העבר הרחוק, צורך שגורם כל פעם מחדש ליצירת מגידים, לראיית חזיונות, לשמיעת קולות עליונים של מורים שמימיים וכיוצא באלה. דבריו המגלים טפח ומכסים טפחיים של המקובל האיטלקי הנרדף ר' משה חיים לוצאטו, שחי במחצית הראשונה של המאה הי"ח בפדובה, באיגרתו לידידו המקובל הישיש ר' בנימין כהן, מיטיבים להמחיש את רגעי ההשראה הכרוכה בפריצת הגבולות בין הנגלה לנעלם. התרחשות זו מתחוללת בנבכי הנפש הנחשפת בהקיץ למסורת הקבלית החזיונית, ונחשפת בחלום לגילויים מעולמות עליונים:

ביום ראש חודש סיון התפ"ז, בהיותי מיחד ייחוד אחד נרדמתי ובהקיצתי שמעתי קול אומר: "לגלאה נחיתנא רזין טמירין דמלכא קדישא" [יורד הנני לגלות רזים טמירים של המלך הקדוש] ומעט עמדתי מרעיד ואחר נתחזקתי: והקול לא פסק, ואמר סוד מה שאמר. ביום הב' בשעה ההיא השתדלתי להיות לבדי בחדר וחזר הקול ואמר סוד אחר: עד שאחר כך ביום אחד גלה לי שהוא מגיד שלוח מן השמים ומסר לי יחודים פרטים לכוין בכל יום ואז יבא. ואני לא רואה אותו, אלא שומע קולו מדבר מתוך פי. ואח"כ נתן לי רשות לשאול גם כן. ואחר כך כמשלש חדשים נתן לי תיקונים פרטיים לעשות בכל יום כדי שאזכה לגילוי אליהו ז"ל. ואז ציוה לי לחבר ספר על קהלת, שהוא היה מפרש לי הסוד של הפסוקים כ"א [כל אחד]. ואחר כך בא אליהו ואמר סודות מה שאמר... וכל הדברים האלה בנפלי על פני אני עושה, ורואה את הנשמות הקדושות כמתוך חלום ממש בצורת אדם (ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו, אוסף אגרות ותעודות, עמ' לט).

בני חוגו של רמח"ל תיארו תופעה זו בביטוי "והמלאך מתחיל לגלות לו סודות נפלאים..." אולם הוא עצמו מיטיב לתאר את אופיה העמום של היישות העליונה, המגלה לו רזים טמירים בשעה שהיא מדברת מתוך פיו במצב של נים לא נים, כשהוא שומע "כמתוך חלום". בדומה ל"מגיד" של ר' יוסף קארו, שדיבר מפיו בשעה שהיה נכנס למצבי טרנס, מאבד את השליטה על התוכן המודע של דבריו ומטשטש את התחומים בין המשנה הנשנית והמדברת, או בין הטקסט הנקרא בקולו הער ובין הטקסט הנשמע מגרונו בקול עליון בשעה של נים לא נים, כך גם ה"מגיד" של רמח"ל מדובב ברגעי ההשראה את המסורת הכתובה, מחייה אותה בקול פנימי חדש, פורץ את גבולות התודעה ומערפל את ההבחנות בין הנגלה לנסתר, בין הכתוב לכותב ובין הנצחי לזמני. בדומה ל"מגיד" של קארו, שהעניק אישור שמימי לתורתו

וחידושי וראה בו את גואלה של השכינה ואת גלגולו המיסטי של משה רבנו ור' שמעון בר יוחאי, כך גם ה"מגיד" של רמח"ל רואה אותו כגואל השכינה, כמשה וכרשב"י. רמח"ל שומע את ה"מגיד" אומר לו:

אשריך ואשרי חלקך. אתה היית משען לשכינה בגלותה. אתה עתה תכין לה כסא כבוד להוציאה משיבה. אתה תהיה מנהל לה... אתה האירות לה באורך העליון. בו תעלה מגלותה למועד הגאולה: אשריך ואשרי חלקך. רזי עולם נגלו לך... העם ההולכים בחושך ראו אור גדול – הוא האור אשר יגלה בספריך אתה. (ח"נ ביאליק, דברי ספרות, עמ' קנח).

רמח"ל וקארו חוו בעוצמה את חוויית הנוכחות האלוהית מבעד להווייה הגשמית וגילמו בתודעתם את המעבר בין העולמות. אם נשאל דימוי מלשונו של תומס מאן הרי שמיסטיקן הוא זה היכול לצלול מן ההווה אל "באר העבר" ולהפיח רוח חיים בדמויות המשוקעות במצולותיו, או לחוות נסיקה ממצבים מוחשיים אל מחוזות דמיון שיש בהם תקווה, נחמה ואפשרות קריאה אלטרנטיבית של המציאות. הוא זה שמעו לפרוץ את גבולות הרוח, לחדור לתהומות הלשון, לפענח "רזי עולם", לשחק בגבולות התודעה ובגבולות הנורמה, או זה שאינו נרתע מחוויות והתנסויות בגוף ובנפש הכרוכות לפרקים בהתעלות ובנפילה, בדבקות באובדן שליטה, בפריצת התודעה ובשיגעון. המסורת המיסטית החסידית ייחסה חשיבות ראשונה במעלה למצבים אקסטטיים שבהם האדם מניח לשכינה, המכונה "עולם הדיבור", לדבר מתוך פיו "ככינור מנגן מאליו" והקדישה דיונים רבים למשמעות ביטול היש ואובדן השליטה של התודעה, המאפשר את גילוי היסוד האלוהי, מזה, ומאיים בפריצת השיגעון, מזה: "לפעמים כשמתפשט הניצוץ הקדוש של השכינה שיש בנשמתו ואז היא ממש מדברת הדברים שבפיו ונראה כאילו הוא אינו מדבר שהדברים יוצאים מאליהם מפיו וזהו מדרגה גדולה וכן אנו רואים להפך בסטרא אחרא במשוגעים" (ליקוטים יקרים, סימן קעב).

מסורת ההיכלות, הקשורה בסיפור "הארבעה שנכנסו לפרדס" ושילמו בחייהם ובשפיות דעתם על ההתבוננות בעולם הנסתר, מאפשרת לנו הצצה על משמעותה של חוויית פריצת גבולות התודעה, על הסכנות הגלומות בה ועל טעמי האיסורים שנקשרו בה. חוויה זו מתוארת מזווית הראייה המיסטית של העולה לעולמות עליונים, המתבונן במה שנשגב מראייה ומאזין למה שאסור בשמיעה:

מי כיוצרנו מי כה' אלהינו, מי כמוהו בקושרי קשרי כתרים. כי בששה קולות משוררים לפניו מידות נושאי כסא כבודו הכרובים האופנים וחיות הקודש בקול. קול שמעולה מחברו ומשונה משלפניו. קול הראשון כל השומע מיד משתגע [מתנער] ומשתטח. קול השני כל המאזין לו מיד תועה ושוב אינו חוזר. קול שלישי כל השומעו אחזתו עוית ומיד מת. קול רביעי כל המאזין לו מיד נשברת גולגולת ראשו וקומתו ומתנתקין רוב ראשי צלעותיו. קול חמישי כל השומעו מיד נשפך כקיתון ושורה כולו להיות דם. קול ששי מיד אחזתו רקידה ללבו ולבו רועש ומהפך את קרבי מעיו ושבת מרוצתו בקרבו להיות כמים כדבר שנאמר ק[דוש] ק[דוש] ק[דוש] ה' צבאות. כל השירות הללו שמע

ר' עקיבא כשירד למרכבה ותפס ולמד אותם מלפני כסא כבודו שהיו משוררין לו משרתיו.
(סינופסים לספרות ההיכלות, סעיפים 103-104).

שירות שמימיות אלה, המפקיעות את המאזין להן מתחום השפיות ומכניסות אותו לתחום התעייה והשיגעון, מתארות את האימה שבקרבה לשגב השמימי הנורא. עדות אחרת ממסורת זו, המובאת בגוף ראשון ומתארת עלייה להיכלות שמימיים, מביעה אף היא את עוצמת החוויה הכרוכה בהתגלות מיסטית ובפריצת גבולות ההשגה השגורה:

אמר ר' ישמעאל על מישתק השר... שעומד בפתח ראשון ומשמש בשער הגדול, כשראיתו נשרפו ידי והייתי עומד בלא ידים ובלא רגלים. (היכלות זוטרת, עמ' 36).

המציאות הדומיננטית בעולמו של המיסטיקן היא המציאות הפנימית, שבה הוא חושף מתוך התנסותו החזיונית, חלומית ומתוך תודעתו הפיזית, שכבות משמעות חדשות. באוצר הגאונים מובאת הגדרה מאלפת למציאות פנימית זו: "ולא שהן עולים למרום אלא בחדרי לבם רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור ושומעין ואומרין ומדברין כעין הסוכין [=רואים ראייה על-חושית] ברוח הקודש", (ליון, אוצר הגאונים, עמ' 61). מציאות פנימית זו עשויה לבוא לידי ביטוי בתופעות יוצאות-דופן המדגימות את שאר-הרוח בצורה כובשת או בצורה מעוררת חלחלה. היא אף עשויה להשתקף בגילויים כריזמטיים, המשמשים מקור אישוש וסמכות לחידוש הטמון בדברים, ואף מהווים מוקד לעיונות וביקורת ופעמים אף לרדיפות וחרמות.

תופעות יוצאות-דופן החורגות מההתנהגות הנורמלית מתפרשות בדרך-כלל על-פי מעמדו של האינדיווידואל אליו הן מתייחסות, ועל-פי אמות-המידה המנטאליות והתרבותיות בנות הזמן והמקום. הגבולות הדקים בין שאר-הרוח, נבואה וחלום, לבין הזיה ורוח עוועים, או בין מיסטיקן חוזה חזיונות ושומע מגידים לבין נביא משוגע אוויל איש הרוח, נקבעים פעמים רבות בעיני החברה על-פי זהות החוזה שבו מדובר ומעמדו במדרג החברתי ועל-פי הנסיבות האקראיות של זמנו ומקומו. ההכרעה נופלת בדרך-כלל על-פי ההוויה התרבותית הסובבת ולא דווקא על-פי תוכן דבריו של החוזה ומשמעותם, אולם יש לזכור שבתרבויות רבות מוענק מעמד של קדושה ליוצאי-הדופן ואף לחולי נפש והחריגה בגוף ובנפש מן השפיות לאי-שפיות הופכת למהפך סימבולי של המעבר מן החול אל הקודש. המסורת המיסטית מלמדת שהתנבאות, גילוי שכינה, שמיעת מגידים, גילוי אליהו ושמיעת מלאכים, אשר כולם משמשים שמות-נרדפים להשראה עליונה וחלק לא מבוטל מהם מתרחש במצבי אובדן שליטה, נחשבו בתקופות מסוימות סבירים לגמרי לגבי חלק מבעלי הסוד והמקובלים ונכללו בתחומי הנורמה התרבותית-דתית המקובלת. לעומת זאת בתקופות אחרות, השתנתה הערכת הדברים מקצה לקצה והגילוי החזיוני נתפש כתעותוע, כהזיה או כנבואת שקר, ולעתים אף כמחלת נפש, שיגעון וטירוף.

מיסטיקן הוא זה שממחיש בהווייתו את הטענה שהלשון האלוהית לא נאלמה, זה שמכחיש את ההנחה

שהחזון השמימי נסתם והדיבור האלוהי נחתם, זה הטוען להתגלות הולכת ונמשכת, לראיית חזיונות שמימיים או להאזנה לדיבור אלוהי רצוף. הוא זה שאינו רואה בהתגלות האלוהית אירוע חד-פעמי, שהתרחש במעמד סיני ברגע היסטורי מסוים, אלא רואה בה אירוע העשוי לשוב ולהתרחש ברשות הפרט, בתודעתם של יחידים פורצי גבולות. מיסטיקן הוא מי שכופר בכך ש"אין משגיחין בבת קול" ("כבר ניתנה תורה לישראל ואין משגיחין בבת קול", ברכות נב ע"א) ומי שאינו מסכים לטענה שהנבואה פסקה ורוח הקודש חדלה ("משמתו נביאים אחרונים – חגי זכריה ומלאכי – פסקה רוח הקודש מישראל", תוספתא סוטה יג). הוא זה שאינו שותף להנחה שאין יותר התגלות של שליחי האל, שכן הוא משגיח בבת-קול, שומע מלאכים, קשוב לכרוזים עליונים ולפרקים הוא אף שומע את דבר האל, מתנבא ברוח הקודש ורואה בעיני רוחו מראות שמימיים, חזיונות ודברי נבואה. דהיינו, מיסטיקן הוא מי שמבקש להמשיך וליצור יצירה דתית הנסמכת על התגלות או על מגע בלתי-אמצעי עם העולם העליון ולהציע ראייה חילופית של המציאות הגלויה והנסתרת.

עדותם של ר' ישמעאל ור' עקיבא במקומות שונים במסורת ההיכלות ממחישה נקודת מוצא מיסטית זו של התגלות הולכת ונמשכת ליחידים-סגולה, הזוכים בדמיונם ובעיני רוחם "לצפות במרכבה", "להיכנס לפרדס" או לחזור בתודעתם למציאות צופנת סוד, נחזית ונשמעת, שתחומיה מתערבלים זה בזה:

אמר ר' עקיבא בשעה שעליתי למרכבה יצתה בת קול מתחת כסא הכבוד מדברת בלשון ארמית. בלשון הזה מה היא מדברת. עד לא עבד יהוה שמיא וארקא אתקן בנדבא לרקיעא למיעול בה ולמיפק בה [=עד שלא עשה ה' שמים וארץ התקין מעלה/מבוא לרקיע להיכנס בו ולצאת בן] ואין (רזין) בה אלא מבוי אתקין יציבא למיחשול בה כל עלמא. [התקין מבוא יציב שכל אחד יכול למחשול?/להיכנס? בו], (היכלות זוטרת, עמ' 23, 63).

אמר ר' ישמעאל אמר ר' נחונייא בן הקנה רבי בן גאים, בשעה שצפיתי בצפיית המרכבה ראיתי הדר גאווה חדרי חדרים אדירי אימה ברורי יראה בוערין ומבוהלין, בערתם בערה ובהלתם בהלה... כיון ששמעתי מר' נחונייא בן הקנה רבי השמועה הזאת עמדתי על רגלי ושאלתי לו כל שמות שרי חכמה ומשאלה ששאלתי ראיתי אור בלבבי כימי השמים... וכיון ששמעתי הרוז הגדול הזה האירו עיני... ונתחדש העולם עלי בטוהר והיה כאילו באתי מעולם חדש... אמר ר' ישמעאל כיון ששמעו אזני רוז גדול זה נשתנה העולם עלי לטהרה והיה לבי כשבאתי לעולם חדש ובכל יום ויום דומה עלי נפשי כשעמדתי לפני כסא הכבוד. (סינופסיס לספרות ההיכלות, סעיפים 309, 579-580, 680).

עדות חידתית זו, המתארת בלשון אגדית-נפשית-מיסטית שמיעת קולות שמימיים וראיית עולמות עליונים ומתייחסת לשלל חוויות החורגות במידה ניכרת מהמסורת המקראית ומכונות בשם רזים, מעידה בעליל שמיסטיקן הוא זה הנכנס והיוצא בדמיונו בשערי רקיע, זה הרואה או השומע בעולם הנעלם, זה החווה בתודעתו את התפרקות הזמן והמרחב או זה המייחס חשיבות מכרעת לנבכי רוחו ולחלומותיו

ופורץ בכוחם גבולות מקובלים והבחנות רווחות. הוא עושה זאת בתוקף היותו מחונן בעיני רוחו במגע בלתי-אמצעי עם הקודש ובזיקה ישירה לעולמות עליונים, בגילוי נבואי, בחוויית התעלות מיסטית או בהשראה אלוהית. הוא אף עושה זאת בתוקף הכרת הזולת בשאר-רוחו או בעובדת היותו בעל סגולה כריזמטית הזוכה לראיית "מראות אלוהים" או להתגלות מתחדשת המאירה את המציאות באור חדש. במסורת הגאונים מובאת הגדרה מאלפת למהות העלייה: "ואינם עולים בשמים אלא צופים ורואים באובנתא דלכא (בבינת הלב) כאדם הרואה ומביט מתוך אספקלריא שאינה מאירה". (לוין, אוצר הגאונים, מסכת חגיגה, עמ' 61).

דבריו של הבעש"ט באגרת הקודש, שנכתבה במחצית המאה הי"ח כמכתב פרטי לגיסו, המקובל ר' גרשון מקוטוב שישב בארץ-ישראל ועמו היה ביחסים מורכבים טעוני ביקורת ופקפוק, מגלים טפח ממשמעותה הנסתרת של ההתבוננות בבינת הלב ומעידים על מהות ראייתו העצמית של מיסטיקן העולה ברוחו מן התחום הארצי לשמימי וזוכה למגע בלתי-אמצעי עם דרי עולמות עליונים בשעת "עליית נשמה":

בודאי יהיה לך לפלא ולשמוח נפשך מה שגם בעיני יפלא בדבר המראה אשר הראני ה' בעליות דברים נפלאים הידוע לך בעליות נשמה כידוע וראיתי דברים נפלאים מה שלא ראיתי עד הנה מיום עמדי על דעתי ואשר ראיתי ולמדתי בהעלותי לשם בלתי אפשר לספר ולדבר אפילו פה אל פה אך בחזירתי לגן עדן התחתון וראיתי כמה נשמות החיים והמתים הידועים לי ושאניס ידועים לי בלי שיעור ומספר ברצוא ושוב לעלות מעולם לעולם דרך העמוד הידוע ליודעי חן בשמחה רבה וגדולה אשר ילאה הפה לספר ולדבר וכבד אוון הגשמי לשמוע... והתענוג גדול ממש כמו במתן תורה מה שאי אפשר להשיג בגשמיות ואני נבהלתי ונדודעזתי מהמראה הזה כי אמרתי בלבי אולי היה זאת למעני והגיע חס וחלילה עת הסתלק מן העולם ואולי גלל כן ראוי לעשות כן וד"ל והייתי מצטער נפשי עלי ועל חברי על פטיר' נפש' בחוץ לארץ עד דאייתנא ועיילינא [שבאתי ונכנסתי] להיכלא דמלכא משיח' ממש וראיתי ממש אנפין באנפין מה שלא ראיתי עד הנה כן מיום עמדי על דעתי וגלו לי בזה לא למענך זאת וגם גילו לי דברים נפלאים ונוראים בעמקי' התורה שלא ראיתי ושמעתי ושלא שמע אוון מכמה שנים ועלה בלבי ודעתי לשאול אותו אפשר מחמת הכנת ביאתו הטובה זאת השמחה והחדוה ואימתי אתא מר [מתי יבוא אדוני] והיה תשובתו הרמה לא אפשר לגלות כי אם בזאת תדע בעת שיתפרסם לימודך ויתגלה בעולם ויפוצו מעינותיך חוצה מה שלמדתי אותך והשגת ויוכלו גם המה לעשות יחודים ועליות כמוך ואז יכלו כל הקליפות ויהיה עת רצון וישועה. ותמהתי והיה לי צער גדול באריכות הזמן כל כך ומתי זה אפשר להיות אך ממה ששמעתי ג' דברים סגולות וג' שמות הקדושים והם בנקל ללמוד ולפרש ונתקרה דעתי וחשבתי אפשר על ידי זה יוכלו גם כן אנשי סגולה לכא למדריג' ובחינ' כמותי דהינו בהיותם יכולים להעלות נשמה בשמים וילמדו וישיגו כמוני ולא ניתן רשות כל ימי חיי לגלות זאת ובקשתי עבורך ללמוד אותך ולא הרשו כלל ומושבע ועומד אני משם על זה. ואת זה אודיע וה' יהיה בעורך ונוכח ה' דרכיך... ובפרט בארץ בעת תפילתך

ולמודיך בכל דבור ודבור ומוצא שפתיך תבין [תכוין] וליחד כי בכל אות ואת יש עולמות ונשמות ואלקות ועולים ומתקשרים ומתייחדים זה בזה עם אלקו' ואחר כך מתקשרים ומתייחדים יחד האותיות ונעשים תיבה ומתייחדים יחד גמור באלקו' ותכלל נשמתך עמה בכל בחינה ובחינה מהנ"ל ומתייחדים כל העולמות כאחד ועולים ונעשים שמחה ותענוג גדול ואין שיעור... וזה המראה היה בהקיץ ולא בחלום במראה ולא בחידות... (אגרת עליית הנשמה, בתוך: ספר שבחי הבעש"ט, מהד' מונדשיין, עמ' 233-236).

דבריו המורכבים של הבעש"ט, מעידים בעליל על התמורה המתחוללת ברוחו של מי שחונה מעבר ממציאות אחת למציאות אחרת ב"עליית נשמה", חזון או חלום. עוד הם מגלים טפח על ראיית העולם החדשה הנרקמת בעקבות חוויית התגלות שמימית ועל החשיבות המכרעת שהוא מייחס לגילויי עולמו הפנימי, לנבכי נפשו ולחלומותיו. דבריו מצביעים בבהירות על ערפול ההבחנות בין עליונים ותחתונים המתחולל בהתעלות המיסטית ועל הכמיהה לחבר בין העליוני לארצי באמצעות חשיפת אופיה האלוהי של הלשון. דברי הבעש"ט הם משור מורכב של הארות חדשות ושל מטמורפוזות של מסורות מיסטיות קודמות שאותן קרא והפנים וחי מחדש בהווייתו. דוגמה למטמורפוזת מעין זו של מסורת מיסטית סיפורית קודמת עולה מאזכוריו המתייחסים ל"גן עדן תחתון", "העמוד הידוע לידועי חן" ו"מתן תורה" ואף עולה מהזיקה בין דבריו לבין תיאור עליית נשמה שזכה לה האר"י:

גם זכה [האר"י] שבכל לילה שהיתה נשמתו עולה למרום. היו באים מלאכי השרת ומלוין אותה עד מתיבתא דרקייע, והיו שואלים לו באיזה ישיבה הוא רוצה לילך. לפעמים היה אומר לישיבה של הרשב"י או לישיבה של רבי עקיבא או של ר' אליעזר הגדול או שאר תנאים ואמוראים או נביאים ובישיבה שהיה רוצה בה היו מוליכים אותו ולמחר היה אומר לחכמים מה שקבל באותה ישיבה. (ספר תולדות האר"י, עמ' 155).

דומה שקשה לפקפק בכך שמסורות סיפוריות האגיוגרפיות אלה על עליית נשמתו של האר"י לעולמות עליונים, שהיו נפוצות בכתבי יד ובדפוס מראשית המאה הי"ז כשבחי האר"י או תולדות האר"י בכל רחבי העולם היהודי, הטביעו את חותמן על הבעש"ט, שהפנים את דמותו המיסטית של האר"י ואת מקורה השמימי של תורתו וחי מחדש ברוחו את הסיפורים אודותיה. גם תיאוריו המפורטים של ר' יוסף קארו ביומנו המיסטי, שנדפס במאה הי"ז, על עליית נשמתו לישיבות שמימיות כלילות ועל שיחותיה עם דמויות על-ארציות ועם השכינה המבטיחה לו הבטחות בדבר עתידו בלשון הפסוק הנזכר באיגרת הקודש, "יפוצו מעיינותיך חוצה", פרנסו את דמיונו של הבעש"ט והשפיעו על ההארות שזכה להן. עדותו המפורטת של ר' חיים ויטאל על דיוקנו הרוחני של מורו האר"י, בהקדמת ספרו עין הייב, שנכתב במאה ה"ט, מדגימה בצורה מאלפת את מהות ההשגה המיסטית בעיני המתבונן מבחוץ, ההופך את זה שזכה בה לקדוש, ומעצבת את תבניתו האידיאלית של המיסטיקן בדורות הבאים:

והנה היום אביע חידות ונפלאות... כי בכל דור ודור הפליא חסדו אתנו אל ה' ויאר לנו ע"י השרידים אשר ה' קורא... ויחמול על עמו וישלח לנו עיר וקדיש מן שמיא נחית [מלאך וקדוש שירד משמים], הרב הגדול האלוהי החסיד מורי ורבי כמהר"ר יצחק לוריא אשכנזי זלה"ה מלא תורה כרמון במקרא במשנה בתלמוד בפלפול במדרשים והגדות, במעשה בראשית במעשה מרכבה, בקי בשיחת אילנות בשיחת עופות בשיחת מלאכים, מכיר בחכמת הפרצוף... יודע בכל מעשי בני אדם שעשו ושעתידים לעשות, יודע במחשבות בני אדם טרם יוציאו מן הכח אל הפועל, יודע עתידות וכל הדברים ההווים בכל הארץ וכל מה שנגזר תמיד בשמים, יודע בחכמת הגלגול מי חדש ומי ישן... יודע בשלהבת הנר ולהבת אש דברים נפלאים, מסתכל וצופה בעיניו נשמות הצדיקים הראשונים והאחרונים ומתעסק עמם בחכמת האמת... ועיני ראו ולא זר דברים מבהילים לא נראו ולא נשמעו בכל הארץ מימי רשב"י ע"ה ועד הנה... כל זה היה מעצמו על ידי חסידותו ופרישותו אחרי התעסקו ימים ושנים רבים בספרים חדשים גם ישנים בחכמה הזאת [חוכמת הקבלה] ועליהם הוסיף חסידות ופרישות וטהרה וקדושה היא הביאתו לידי אליהו הנביא שהיה נגלה אליו תמיד ומדבר עמו פה אל פה ולמדו זאת החכמה... ואף אם פסקה נבואה, רוח הקודש על ידי אליהו לא פסק (עץ חיים, הקדמת שער ההקדמות, עמ' 8).

הסגולות יוצאות הדופן המיוחדות לאר"י בעדות האגיגרפית זו וההכרזה על מקורה השמימי של תורתו, מציבות אותו בעיני רואיו בתחום העל-אנושי. כל אחת מסגולות אלה בבידודה או כמה מהן בצירופן, מקנות לו זווית ראייה אלוהית, תובנה על-זמנית לא נודעת וידע נסתר. ידע זה מכונן פרספקטיבה חדשה ומאציל סמכות מיסטית לפרש את המציאות השמימית והארצית מחדש. האר"י הוא אבטיפוס למיסטיקן המעז לחדור בעיני רוחו לתחום האסור, "להיכנס לפרדס", "לרדת במרכבה", לצפות ב"היכלות עליונים", לבוא במחיצתם של שרי עליון ולפענח רזים נסתרים. הוא זה היכול לקשור בעיני רוחו קשר עם עולם המלאכים, לשמוע קולות שמימיים המכונים "מגידים" ולזכות ל"עליית נשמה" או ל"גילוי אליהו". הוא זה הזוכה בתודעתו לשמיעת דברי השכינה או לראיית המשיח, לקבלת תורות ממורים שמימיים, לחלומות על לימוד סתרי תורה בישיבות שמימיות ולראיית מלאכים, להבנת שיחת עופות ודקלים, לדיבור המדבר מאליו או לכתיבה הנכתבת מאליה ולזיקות גומלין נוספות מעין אלה בין העולם הזה לעולמות שמעבר לו, המתרחשות בזיקה לפרישות, לעיון במסורות אגדיות וללימוד טקסטים מקודשים המגשרים בין השמים והארץ.

העיון, הקריאה והשינון בחיבורי תורת הסוד, או בספרי הלכה ואגדה, המתרחשים בהקיץ או בחלום – אגב התבודדות, הסתגפות, פרישות והתקדשות, המנתקים את החוזה ממעגלי היום-יום ויוצרים חלל פנוי מקודש שבו מתרחשות התנסויות רוחניות – מפחים חיים חדשים בסמלים המיסטיים ובהוויות הנסתרות המגשרות בין שמים וארץ. העיון וההתבודדות הופכים את הטקסט הכתוב מן העבר ל"טקסט מדבר" שמאזינים לו בהווה או לטקסט נחוזה ונחזה בעיני רוחו של המתבונן ההופך את הסמל הכתוב להוויה חיה

ומדברת. דוגמה אחת מני רבות על הדרך בה העיון בטקסט מקודש מחולל מטמורפוזה חזיונית עמוקה
בנפשו של המעיין נמצא בדבריו של המקובל הספרדי בן המאה ה"ג, ר' אברהם אבולעפיה:

ואני בזמן היותי בן ל"א שנה במדינת ברצלונה העירני ה' משנתי ואלמוד ספר יצירה עם פירושי
ותהי עלי יד ה' ואכתוב ספר חכמות מהם וספרי נבואות מופלאים ותחי רוחי בקרבי ורוח ה' הגיע
לפי רוח קדושה נוססה בי ואראה מראות נוראות רבות ונפלאות על ידי מופת ואות. (אוצר גן ערן
הגנוז, בתוך: שלום, תמונה).

המיסטיקן ש"רוח קדושה נוססה" בו הוא זה המחיה את היישויות המתוארות במסורות הכתובות,
מאזין לדבריהן מתבונן בגילוייהן הנבראים מחדש ברוחו: הוא מחולל בדמיונו את המעבר מיחסי
סובייקט-אובייקט [קורא: מקרא] הנבדלים זה מזה, ליחסי סובייקט-אובייקט המאוחדים זה בזה [המקרא
"מדבר" בקורא]. דהיינו, הוא חווה ברוחו את המעבר מקריאה ותפילה על המשיח להאזנה לדברי המשיח,
מקריאה על המרכבה או מדרישה בה לצפייה במרכבה, מקריאה על "העמוד הידוע לידעי חן" לעלייה בו
או מתפילה אל השכינה להקשבה ל"עולם הדיבור" ול"גילוי שכינה" הנשמעים לו במישרין. התודעות
תודעיות אלה, היונקות מהפחת חיים חדשים במסורות כתובות נבואיות ומיסטיות, מהמחזות המתחדשת
ודיבובן החד-פעמי ברוחו של החוזה, מעניקות לו השראה ומקנות לו תובנה חדשה וידע נסתר. ידע זה
מכונן פרספקטיבה חדשה ומאציל סמכות מיסטית להפוך את היוצרות ולשנות את דפוסי החשיבה
המסורתיים בתוקף מגע בלתי-אמצעי עם עולמות עליונים.

לעתים נמצא בדמותו של המיסטיקן כפל פנים דיאלקטי, שכן דומה שיש בהווייתו מעין השלכה של
מעמקי נפשו ותעצומות דמיונו על ההוויה האלוהית, ויש בדמותו מעין הפנמה של מאפייני האל בדמותו
של האדם. בשני פנים אלה יש ביטוי לכוח היצירה המשותף לאל ולאדם בתודעה המיסטית – מה האל יוצר
ברוחו, בורא עולמות בלשון, מצווה ומחוקק, אינסופי, רב-ממדי, בעל חירות ללא מצרים, נעלה מעל כל
הבחנות והגבלות, מאחד הפכים ומשלים ניגודים, דינמי, תהליכי, מטמורפי, בעל אינספור בחינות
וממדים, כך, במידה רבה, גם המיסטיקן הבורא בדמיונו, במחשבתו, ברוחו ובנפשו עולמות חדשים לאורם
של מושגים אלה. הוא עובר ביניהם בתודעתו בכל ממדי הזמן והמרחב: יוצר ומחוקק, בוחן ויודע, פורץ
את גבולות הסופיות, מאחד הפכים, הופך את היוצרות, מחליף בין אלוהי ואנושי, בין פנימי וחיצוני,
מחולל מטמורפוזות ומחדש ברוחו כל העת מעשה בראשית. יצירת העולם בתודעה המיסטית היא במידה
רבה יצירת הרוח הפואטית המשותפת לאל ולאדם, יצירה המשוחררת מן הגבולות המוכרים והמקובלים
של זמן ומרחב, דמיון ומציאות, פשט, פיכחון ריאלי ושיקול רציונלי.

מיסטיקן שזכה למגע עם עולמות עליונים עשוי להפוך לאדם שבעיניו ככול צפון סוד או לחוזה המציב
פרספקטיבה נסתרת לנכחה של הממשות הגלויה, המעניקה לניסיון האנושי משמעות לא נודעת. משמעות
זו עולה מן ההנחה שמאחרי הפשט הנגלה מצוי הרו הנסתר, מעבר לזמן השרירותי נטול המשמעות,
נפרש הנצח, הנגלל בצורה תכליתית מראשית לאחרית, ומאחרי הקיום האנושי, הגדור בגבולות זמן

ומקום, נמשך הקיום המטפיסי הערטילאי של נשמת האדם, החורג מגבולות קיומו הפיסי. יתר על כן, מאחרי ההיסטוריה נטולת הפשר, המתנהלת לכאורה בשרירות מעשי ידי אדם ומשתקפת בגלות, מסתרת המטא-היסטוריה בעלת המשמעות המכוונת ביד האל לעבר הגאולה ומאחרי מעשה המצווה נטול הפשר בעולם הזה מסתרת משמעותו המטפיסית המכריעה בעולמות עליונים. לעתים קרובות נראה שבתודעה המיסטית מאחרי הפירוד בין האל, העולם והאדם, העולה לכאורה מן הניסיון האנושי, נחשפת האחדות העמוקה ביניהם, המכוננת את אמיתת ההווה. מאחרי המציאות הגלויה לעין טמונה הווייתה המיתית ומשמעותה המיסטית: מעבר לגלות הגלויה מצויה הגאולה הנסתרת או מעבר לגלות ההיסטורית מצוי עולם הקליפות, מעבר למקדש החרב מצויה המרכבה השמימית הנצחית, מעבר לשרירותו של העולם המוחשי הנשלט בידי כוחות דמוניים מצויים מלאכים ויצורי עליון או מעבר לקליפה מצויה הקדושה. מעבר ללשון הדיבור מצויה לשון סתרים של שמות ואותיות, מעבר ל"שמיטת הדין" מצויה "שמיטת החסד", מעבר ל"עולם השבירה" מצוי "עולם התיקון", או מעבר למציאות הנשלטת בידי "בני חושך" מצוי עולמם של "בני אור". המעבר מפניה הגלויים לפניה הסמויים של המציאות מתחולל ברוחו של המיסטיקן המערפל את ההבחנות החתוכות בין דמיון למציאות ובין האלוהי לאנושי ומציב אספקלריה חדשה המעניקה פשר לניסיון האנושי השרירותי. המציאות הנסתרת הנחוות ברוחו של בעל הסוד מפרשת מחדש את המציאות הנגלית, מחלצת אותה משרירותה הכאוטית, מעניקה לה פשר ומשמעות ומכוננת גשר של תקווה ותכלית בין העבר, ההווה והעתיד.

עיון בספרות המיסטית מצביע לא פעם על כך שתופעות ועובדות, שבעיני רוב האנשים ייראו אולי סתמיות, מקוטעות ואקראיות או מכל מקום רחוקות מתחום המשמעות הנסתרת או מן המציאות הדתית, נהפכות מכוח נקודת התצפית המיוחדת של המיסטיקן לחומרי חזון ולמטפורות המייצגות הלכי נפש או לעוגנים של זיכרון אישי וקיבוצי.

בעל ספר גליא רזא, מקובל אנונימי מן המחצית הראשונה של המאה ה־17, שחי בצל אימי דור גירוש ונכסף לגאולה, מיטיב להדגים את התובנות החדשות, העולות מתוך ערפול ההבחנות בין השמימי לארצי. הוא עושה זאת בשעה שהוא מתחקה ברוחו על סודות המספרים והשיעורים הנזכרים במקרא ובמשנה וקושר בין ההווה והעתיד באמצעות עיון במשמעותם הנגלית והנסתרת של שיעורי המקווה (ר"ם קבין). הוא רואה בחזונו את המעבר מזמן ומקום ארציים לזמן ומקום נצחיים וצופה ברגע שבו ארץ-ישראל שטה על פני המים מן הזמן אל הנצח. הוא מתאר את השתנות וסתו של העולם ומדגים את הדרך בה המספרים המתמטיים למציאות ריטואלית (שיעורי מקווה) מתפענחים ביחס למציאות מיסטית (שיעור קומה) או את הדרך בה המציאות הנסתרת מפרשת את המציאות הנגלית:

ונמצא ששעורי המקווה רומזים לחשבון השנים מקיום העולם הזה ואינון שתא אלפי שנים חסר ר"ם שנים, [6000-240=5760] הכוונה ל-240 השנים האחרונות שלפני תום השמיטה הנוכחית העתידה להסתיים בשנת 6000 ללוח העברי] שבאותם ר"ם שנים אחרונים אין פריה ורביה ולא חרישה ולא קצירה ולא ישארו אלא צדיקים גמורים שהשלימו חלוקיהם ולא נשאר יותר גלגולי נפשות ואותם

שישאר באותם ר"ם שנים נקראים משפחת ר"ם כמו אברם עמרם אליהו ממשפחת רם ובאותם ר"ם שנים יעלו המים התחתונים ויכסו כל העולם הארצי ולא ישאר רק ארץ ישראל לבדה בתחומיה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ותהיה שטה על פני המים, כגון תיבה של נוח, ותלך עד קרוב לגן עדן הארצי במקום שיוצאים הארבע נהרות ולשם מתלבנין ומטהרים ונעשים רוחניים אותם הנקראים על שם משפחת ר"ם, ועל דא רומז ר"ם שהם שיעור ר"ם קבין להראות שהם טהורים על ידי שיעור מקוה גשמי ומקוה הרוחני וטובלים בנהר דינור ונכנסים באלף השביעי... ועומדים בגן עדן הארצי. (גליא רזא, עמ' 56-57).

השילוב בין המראות המוחשיים שהמקובל מדייק בתיאורם לבין ההפשטות העיוניות הצומחות מהם מוליד לעתים חזיונות מרהיבים ביופיים ומסחררי דמיון בעומקם. פעמים רבות ראשיתו של פענוח הסוד הצפון בהוויה כרוכה בפירוק פשט הכתוב, בהפיכתו לאותיות, שמות ומספרים ההופכים מושא לדבקות וצירוף. ההתחקות על סתרי המספרים והאותיות, והחזירה לרבדיה הנסתרים של הלשון המגשרת בצירופיה הנגלים והנסתרים בין עליונים ותחתונים, מפרנסים את הדרך המיסטית. המהלך שבו נקנית נקודת המבט המיסטית מתואר בדבריהם של שני מקובלים ספרדים בני המאה ה"ג, ר' עזריאל בעל פירוש האגרות, ור' אברהם אכולעפיה, בעל אור השכל:

עיקר עבודת המשכילים וחושבי שמו ובו תדבקון. וזה כלל גדול שבתורה לתפלה ולברכות להסכים מחשבתו באמונתו כאלו דבקה למעלה לחבר את השם באותיותיו ולכלול בו עשר ספירות כשלהבת קשורה בגחלת, בפיו יזכרנו בכינויו ובלבבו יחברנו בבניינו ובכתבו. (פירוש האגרות, עמ' 16).

בשעה שתרצה להזכיר את השם הנכבד הזה חקוק למעלה בנקודו קשט עצמך ותתבודד במקום מיוחד שלא ישמע קולך לזולתך וטהר לבך ונפשך מכל מחשבות העולם הזה. חשוב שבאותה שעה תפרד נפשך מגופך ותמות מן העולם הזה ותחיה לעולם הבא אשר הוא מקור החיים הנמצאים המפורזים בכל חי והוא השכל... והוא בדמות מלך מלכים. (אור השכל, עמ' 62).

בדמותו של המיסטיקן נמצא פעמים רבות קווים מיתיים הבאים לידי ביטוי ביכולת לחצות גבולות בין החיים והמתים, בסגולה לעבור בין ממשות טקסטואלית למציאות מוחשית נחוות ובכוח לעבור בתודעה בין ההווה, העבר והעתיד. לפרקים נמצא קווים אלה במיתוס של הניצחון על המוות, הגלום ברעיון של ירידה אל עולם המתים ושיבה ממנו, או במיתוס של התמודדות עם כוחות הרע וניצחון עליהם, הנשקף בירידה לעולם הקליפות וכשיבה ממנו או בירידה לעולם השדים שמתחת לאדמה ובחזרה ממנו. קווים מיתיים אופייניים אפשר גם למצוא במיתוס הגיבור המעפיל לעולמות עליונים ושב משם עם ידע נעלם, שאותו רכש תוך סכנה ומאבק, ואותו הוא מנחיל לבני זמנו ולדורות הבאים, או במיתוס המאבק עם המלאכים המקטרגים על האדם בעולמות עליונים או במיתוס המטמורפוזה מאדם ליצור על-אנושי החורג

מגבולות זמנו ומקומו.

תיאור התעלותו של חנוך שנלקח השמימה בידי אלוהים (בראשית ה כג'כד) והפיכתו מאדם למלאך, מחנוך למטטרון, מדגים את אופיה המיתי של חציית הגבולות כפי שהוא נתפש במסורת המרכבה ואת המטמורפוזה המיסטית הכרוכה בה. תיאור זה הדן בקונברסיה של אש קודש כביטוי למעבר מהארץ לשמים ומתחומם של בני מות לתחומם של בני אלמות, מובא בספר היכלות, שנכתב בתקופת התלמוד:

אמר ר' ישמעאל

אמר לי מטטרון מלאך שר הפנים הדר מרום כל,
 כיון שלקחני הב"ה בשמשות לשמש את כסא הכבוד
 ואת גלגלי המרכבה ואת כל צרכי השכינה
 מיד נהפך לי בשרי לשלהבת
 וגידי לאש להט
 ועצמותי לגחלי רתמים
 ואור עפעפי לזוהר ברקים
 וגלגלי עיני ללפיד אש
 ושערות ראשי ללהט וללהבה
 וכל איברי לכנפי אש בוערת
 וגוף קומתי לאש יוקדת
 ומימיני חוצבי להבת אש
 ומשמאלי בוערת לפיד
 וסביבותי מפרחות רוח סערה וסופה
 וקול רעש ברעש מלפני ומאחרי.
 (סינופסים לספרות ההיכלות, סעיף 19).

מסורת ההיכלות הרומזת לאש קודש, להיטהרות באש, לאש המקדש, לאש ולברקים במעמד סיני ולחשמל ולפידים בחזון יחזקאל, מתארת כאן כמעין "השלכה" של הקונברסיה המיסטית המתחוללת בהווייתו של המיסטיקן בשעה שבן דמותו המיתי, מטטרון, מתאר את המהפך שהתחולל בהווייתו בשעה שנקרא לשמש בקודש והפך לבן אלמות מופז אש. תיאור מאוחר יותר, המפרש את מסורת המרכבה מזווית ראייה קבלית, מצביע על המטמורפוזה המיסטית המתחוללת תוך כדי לימוד ועל החוויה האקסטטית הכרוכה בכך. בעל הסוד, החורג מהווייתו הגשמית ומדביק מחשבתו בעולמות עליונים בשעה שהוא דורש במרכבה, הופך ליישות על-זמנית אשר האש מלהטת סביבותיה וסודות נגלים לה, כמובא במדרש ובפירוש האגדות לר' עזריאל:

בן עזאי היה יושב ושונה והאש מלהטת סביבותיו (שיר השירים רבה א, נב)... מפני שהיה יושב ושונה ומדביק המחשבה למעלה היו חקוקים בלבו הדברים הנוראים ומתוך האצילות ההיא ודבקות המחשבה ההיא היו הדברים מתוספים ומתרבים ומתוך השמחה היו נגלים לו. (פירוש האגרות לר' עזריאל, עמ' 40).

בן עזאי הדורש במרכבה, נקשר במדרש, בזיקה לאש המלהטת, למעמד סיני: "והאש מלהטת סביבותיהם והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני, וכי עיקר נתינתן מהר סיני לא באש היו נתינתן? שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים. בן עזאי היה יושב ודורש והאש מלהטת סביבותיו". (שי"ש רבה א נב). עוד הוא מתואר בזיקה לתיאור המלאכים "משרתיו אש להט" (תהלים ק ד) ולקדושת קודש הקדשים "אש יצאה מבית קדש הקדשים ולהטה סביבותיו" (ירושלמי סנהדרין ט א). דהיינו, הוא ש"האש מלהטת סביבותיו" מחייה בהווייתו את מעמד סיני ואת הגילוי האלוהי הכרוך בו, את רציפותו השמימית בהווייה המלאכית והמשכו הארצי בקודש הקודשים הנקשרים כולם במרכבה. בן עזאי שעליו נאמר "הציץ ומת" הופך לאבטיפוס למיסטיקן המיתי הנוגע בקודש ומאחד בהווייתו את הקדושה השמימית והארצית באורח על-זמני. המיסטיקנים הם אלה המתווכים בחלומותיהם ובחזיונותיהם, במחשבתם ובתודעתם, בנפשם וברוחם, בין האש המלהטת בסיני והאש המלהטת סביב צופי המרכבה, בין אש המלאכים ובין האש השמימית שעטפה את מרכבת יחזקאל; הם הקושרים בין קודש הקודשים וההיכלות השמימיים, בין עולם המלאכים העל-זמני לעולם האנושי השרוי בזמן. הם הממצעים בין עולם האצילות ועולמו של האדם, בין ההווייה הקוסמית למציאות האנושית, בין עולם המתים לחיים, בין קדמת דנא לעת קץ או בין הזמן המיתי לזמן הריאלי. הם גם מתווכים בדמיונם ובתודעתם בין מחוזות הכיסופים ובין ההווייה הארצית, בין הנפשות הגלויות והנסתרות, בין עולם השדים לעולם האדם ובין תחום הקדושה לתחום הקליפה, שכן הם יכולים לעלות ברוחם ל"עולם האצילות", או לרדת לעולם המתים ולחזור, לעלות לגן-עדן ולשוב ולראות בעיני רוחם את עולמם של "בני אור" מבעד לעולמם של "בני חושך". הם מסוגלים לשמוע ברוחם את המלאכים, להיכנס לפרדס, לעלות למרום ולצפות בהיכלות, לקרוא את העתיד ולבשרו ולדבר עם אברהם, משה ואחיה, עם אליהו ועקיבא, עם מטטרון ורשב"י מעבר לגבולות הזמן והמקום. הם אלה היכולים לדובב בדמיונם את השכינה ואת המשיח, ולהקשיב בנפשם למלאכים ומגיידים בישיבות ברקיע, לדבר ברוחם עם נפשות החיים והמתים, עם "המגולגלים" ו"המעוברים", לרדת לקליפה ולהתעלות, להשביע את נשמות המתים ולשוב לעולם החיים, לשוטט בהיכלות השמימיים ולחזות ב"אצילות, בריאה יצירה, עשייה" או להתבונן בעמקי "האור שאין בו מחשבה" ו"באור שיש בו מחשבה", "לעלות בעמוד האמצעי הידוע לידועי חן" ו"לרדת לנקבת תהום רבה" ולשוב ממנה, או לחוות ברוחם באופן בלתי-אמצעי ממשויות טקסטואליות ולחבר בתודעתם בין העולמות השונים של הדמיון והממשות, להעמיק במחשבתם ובדמיונם בנבכי הניסיון האנושי ולקשור את הדברים להווייתם ההיסטורית ולמשמעותם המטפיסית כאחד.

על יישותם המתווכת של המיסטיקנים, על הקווים המיתיים בדמותם ועל המשמעות חוצת הגבולות של

גל, נה, פ, פיק, הלני

התנסותם מעידות דמויותיהם הספרותיות וההיסטוריות של גיבורי הספרות המיסטית ודיוקנם המורכב של יצירי רוחם ובני דמותם השמימיים. דמויות אלה, הארציות והשמימיות, פורצות ברוחם את מצרי הקיום האנושי ומכוננות יחסי גומלין חדשים בין האנושי והאלוהי. פעמים רבות מאחדות דמויות אלה בהווייתן התבוננות נוקבת בנבכי הנפש והאזנה חודרת לסתרי הלשון עם התבוננות עמוקה במסתרי עולמות עליונים והאזנה קשובה לקולות אלוהיים, מלאכים ואנושיים חדשים. בולטות ביניהן דמויותיהם של חנוך הראשון וחנוך השני, ההופכים מבני-אנוש למלאכים דרי שמים ומאחדים בהווייתם אדם ומלאך בספרי חנוך האתיופי והסלאבי משלהי העת העתיקה. ספרים אלה, המספרים על עלייתו של בן-אנוש השמימי ועל אשר נגלה ונשמע לו שם מפי האל ומלאכיו, מגלים תובנות חדשות על השמים והארץ, על המיסטיקה והפולחן, על האל בדמות אנוש ועל האדם בצלם אלוהים. בין השאר נכללים בספרים אלה תפישת אל חדשה לחלוטין, סיפור בריאה חדש לגמרי, מיתוס מורכב על מרד מלאכים באל, תיאור מפורט של לוח השמש המנוגד ללוח הירח המקובל, תפישת אדם החורגת מבת דמותה המקראית, עבודת מלאכים בעולם העליון וחטיבות רבות נוספות המעידות על פולמוס, מאבק וביקורת על ערכים מקודשים ועל התעוררות חדשה, המנסחת את תובנותיה החדשות בלשון המיתוס העתיק. דמותו של חנוך-מטטרון בספר חנוך השלישי, שנתחבר בתקופת המשנה והתלמוד וקרוי גם ספר היכלות, היא דמות המאחדת בהווייתה אל, אדם ומלאך ולמרבית הפליאה בוחנת אותם מזווית ראייה של סבל, פגיעות ועונש ומייחסת לכל השלושה פנים מיתיות ואיכויות אנושיות. מטטרון הופך ליישות המתווכת בין ההווה האנושית, האלוהית והמלאכית, שכן הוא גם "יהוה הקטן" ש"שמו כשם רבו", (סינופסיס, סעיף 19) ו"כתרו ככתר מלכו" (קטעי גניזה, עמ' 105) גם חנוך שנלקח אל האלוהים (בראשית ה כד) וגם מטטרון שנענש בפולסא די נורא על חטא אלישע (חגיגה יד; סינופסיס, סעיפים 1-20). אולם הוא גם דמות שמימית הדומה לאל במידה כה רבה שהאל חרד מפניה ומבקש מיוחד המרכבה "אל תשתחוו לו" (קטעי גניזה, עמ' 105) ו"אל תמירני בו" (סנהדרין לח ע"ב).

גם דמויותיהם ההיסטוריות או הפסוידואפיגרפיות, של התנאים ר' עקיבא ור' ישמעאל, בספרות המרכבה, שנכתבה בתקופת המשנה והתלמוד, ה"יורדים במרכבה" ו"עולים למרום" ו"צופים במלך ביופיו" בהיכלות עליונים, או "נכנסים לפרדס" ו"נכנסים לפני ולפנים" מעידות על המשמעות העמוקה של חציית הגבולות בין הנגלה לנעלם, בין הממשי לדמיוני, בין הפולחני והמיסטי ובין הגשמי לרוחני. גם הם מאחדים בדמותם הוויה אנושית ומלאכית בשעה שהם חוצים גבולות בין השמים והארץ ומשרתים בהיכל הארצי, הקיים בזיכרונם, ובהיכלות עליונים, המונצחים בדמיונם.

דיוקנאותיהם המיתולוגיים של גיבורים ספרותיים מן העת העתיקה וימי הביניים, המצויים כולם בזיקה לעולמות עליונים ולגילוי סודותיהם, כמו אלה של ר' נחוניא בן הקנה בספר הכהיר ור' אליעזר הגדול במסורת "שר תורה", של ר' שמעון בר יוחאי בספר הזוהר ור' יוסף דה לה ריינה בסיפורי המעשיות המאגיים שנקשרו בשמו, השפיעו במידה לא מבוטלת על גיבוש דיוקנאותיהם המיסטיים של מקובלים שונים הידועים לנו בשמם או ביצירתם האנונימית. בני המאה ה"ז - שלמה מולכו בחית הקנה, ר' שלמה טוריאל בדרשה על הנאולה ור' יוסף קארו ביומנו המיסטי מגיד מישרים - המקיימים ברוחם

ובמעשיהם זיקת גומלין עם יישויות שמימיות מדברות ונראות – מיטיבים לבטא את האפיונים המיתיים והמיסטיים שנקשרו בדמות בעל הסוד במסורת היהודית. הם מדגימים בהווייתם את משמעות החיים בתוך ממשות טקסטואלית שאיננה ככולה בגבולות הזמן והמקום, או בגבולות החשיבה הרציונלית והממשות המוחשית. גם דמויותיהם האנונימיות של בעל ספר המשיב, של בעל גליא רזא ובעל עבודת הקודש, ממחציתה הראשונה של המאה ה־ט"ז, ודמויותיהם הכריזמטיות וההאגיוגרפיות של האר"י בהקדמת עין חיים, בשער הנגלולים ושער רוח הקודש, של ר' משה קורדוברו בספר גירושין ושל ר' חיים ויטאל בספר החזיונות, ממחציתה השנייה של המאה, ממחישות בעליל את משמעותה של חציית הגבולות המיסטית, את התמזגות הטקסט הכתוב בטקסט המתחייה ברוחו של הלומד ואת עממות ההבחנות בין התחום הדמיוני למציאותי, בין הזמני והעל־זמני, בניסיונם של מיסטיקנים החיים לנכחן של יישויות שמימיות בהקיץ ובחלום.

דיוקנם הספרותי של נתן העזתי ושבתי צבי בספרות השבתאית מן המאה הי"ז והביוגרפיות של ממשיכיהם ברכיה רוסו, שמואל פרימו, אברהם קרדוון, מרדכי אשכנזי ויעקב פראנק במאה הי"ח, גם הם מעידים בעליל על מגוון מושגי התיווך והקישור בין זמנים, מרחבים, דמויות ארכיטיפיות ועולמות מושגיים רבגוניים הכרוכים בהחייאתה של המסורת המיסטית ברוחם של לומדיה ויוצריה. על דרך ההכללה אפשר לומר שהדיוקן המיתי משמש מסגרת שמימית ואישוש עליון להצגת תכנים חדשים הנסובים על העולם הנעלם ועל זיקתו לעולם הנגלה. תורות מיסטיות על עולם הספירות ועולם הנשמות, על קץ הגלות ועל הגאולה, על הגלגול, על עולם המלאכים, על לוח השמש, על ההיכלות השמימיים, על רזי תורה, על בוא המשיח, על הכנעת כוחות הרע ועל גאולת השכינה, על האלוהות הבוראת את עצמה ועל האדם הנברא בצלמה, מאוששות כולן בויקה לדמויות המיתיות של אלה העולים לעליונים וחוצים את גבולות הזמן והמקום ומביאים משם את התובנות הלא נודעות המעצבות מחדש את תפישת הזמן והמקום. דהיינו, הלבוש המיתי העל־זמני הוא מעטה לחידוש המיסטי המתחולל בעת ובעונה אחת בגבולות הזמן והמקום ובמה שמצוי מעבר להם.

דיוקנו יוצא־הדופן של ר' משה חיים לוצאטו, העולה מאיגרותיו לבני זמנו במחצית הראשונה של המאה הי"ח, שמקצת מהן נזכר למעלה, ותיאורו האוטוביוגרפי של הבעש"ט באגרת הקודש, שצוטטה בהרחבה לעיל, מעידים בעליל הן על הפנמת דמותם של גיבורים מיסטיים ועל התחיות המסורת הקבלית המיתית בהווייתם חוצת הגבולות והן על עיצוב דמותם של הכותבים בויקה לדמויות מיתולוגיות ולקולות מעולמות עליונים שנגלו להם בחלום ובהקיץ. גם עדותם האוטוביוגרפית של ר' מרדכי אשכנזי בפנקס חלומותיו, של ר' יעקב יצחק הורוויץ מלובלין בספר דרושיו זאת זכרון ושל ר' יצחק סאפרין מקומרנה בספרו מגילת סתרים, המוסבת על חזיונות שנגלו להם, על קולות שדיברו בפייהם ועל דברי תורה שנגלו להם מן השמים, חושפת בבהירות את יחסי הגומלין המורכבים עם המסורות המיסטיות הכתובות ששבו והתחיו בחזונום והומחוזו בעיני רוחם. שרטוטם הביוגרפי של ר' נחמן מברסלב בחיי מוהר"ן, של ר' נתן אדלר במעשה תענועים, של יעקב פראנק בדברי האדון, של ר' יעקב ואזנה בללא מיצרים – כמו דמותם של מיסטיקנים נוספים העולה מרישומים אוטוביוגרפיים, מספרי חלומות, מכתבים עיוניים ומתיאורים

ביוגרפיים, האגיוגרפיים, היסטוריים וספרותיים – מעידים בעליל הן על דמותם המורכבת של הנוגעים בקודש המתווכים בין הנסתר לנגלה ומאחדים בהווייתם יישויות ארציות ושמימיות, והן על חציית הגבולות בין הוויות שונות, ספרותיות, מיתיות, מיסטיות, בדיוניות, דמיוניות וממשיות. רובן המכריע של העדויות המיסטיות הכתובות שהגיעו לידינו מלמד על תמורות הדמיון היוצר, המעלה הוויות לא נודעות וקטיגוריות חלופיות. תמורות אלה מתרחשות בשעה שהמיסטיקן בדמיונו פותח צוהר לתיבה החתומה והופך את המלים והסמלים המקודשים להוויה חיה ופועמת וחושף את קשרי הגומלין בין הכתוב הנגלה ומשמעותו הדמיונית הנסותרת ובין הנפשי והאלוהי. אולם דיוקנים ביוגרפיים אלה של בעלי סוד החיים לנכחו של גילוי אלוהי מתמשך הנגלה להם בסתרי נפשם, מצביעים גם על כך שהמגע הבלתי־אמצעי של יחידי־סגולה עם קולות שמימיים משמש פעמים רבות מקור תוקף לתפישות חדשות, לתורות חתרניות ולמהפכות בתפישת המציאות הסובבת.

עיון משווה בין הביוגרפיות והאוטוביוגרפיות המיסטיות הנזכרות, מצביע פעמים רבות על זיקת הפנמה ביניהן, כלומר, על הקשר העמוק בין דמויות מיסטיות בדיוניות־ספרותיות לבין דמויות היסטוריות־ממשיות. בפרקים רבים בספרות המיסטית באה לידי ביטוי הזדהות מופלגת עם דמויות מיסטיות קודמות, ממשיות וספרותיות, הכרוכה בהכללת הווייתם של חוזים מן העבר בדמותו של המיסטיקן בן ההווה ובאימוץ לשונם ותורתם של בעלי סמכות מיסטית קודמת בתורות החדשות. הפנמה, הכללה והזדהות מעין אלה, המשמשות כמקור השראה דומיננטי וכמקור אישור והקניית סמכות לתפישות חדשות, חוצות גבולות כרונולוגיים ואמות־מידה ריאליות ומבטאות מגע עם הקודש והסתמכות על דמויות החורגות מגבולות הזמן והמקום; דומה ש"מורה הצדק" בקומראן במאה השנייה לפני הספירה, בימי בית שני, הרואה עצמו כמי שזכה לנבואה ולגילוי סודות עליונים, מפנים את דמותו של הנביא יחזקאל מן המאה השישית לפנה"ס, בימי בית ראשון, ומצייר בלשון פולמוס את עתידה של הכת ודרכה הפולחנית, בהשראת חזיונות הנביא־הכהן אודות הכהנים בני צדוק והמקדש האמיתי המתואר בספר יחזקאל. בעלי ההיכלות האנונימיים שחיו במאות הראשונות לספירה אחרי חורבן בית שני, וראו עצמם כמי שזכו לגילוי שמימי, מזדהים עם ר' עקיבא ש"עלה לפרדס", כמסופר במסכת חגיגה, ועם ר' ישמעאל כוהן גדול שנכנס "לפני ולפנים", כמתואר במסכת ברכות. שתי מסורות אלה, הממחישות את נצחיות המקדש השמימי לעומת חורבן המקדש הארצי ומציירות את ר' עקיבא שעלה למרום ור' ישמעאל שהעלה עולה על גבי מזבח, בדמות משה ואהרון, סמלי הנבואה והכהונה, הופכות לתשתית ההתעלות המיסטית בספרות ההיכלות המנציחה בשמים את אשר חרב בארץ. לצד דמויותיהם המיסטיות של שני התנאים, מעצבים בעלי ההיכלות גם את דמותו רבת־הפנים של חנוך־מטטרון, האדם שהפך למלאך וחרג מן הזמן אל הנצח והתעלה לדמות המאחדת בהווייתה את האלוהי, המלאכי והאנושי, את המיסטי, המיתי והפולחני. הם מתווים את דמותו – המכונה בשבעים שמות, ביניהם "יהוה הקטן", "כי שמי בקרבו" ו"מיכאל כהן גדול המקריב על מזבח של מעלה", "אכתריאל" ו"נער" – בזיקה לדמות האל הנעלם ולדמות הכוהן הגדול במקדש השמימי – עובדה המתקשרת לתפישתם העצמית כמשמרי המסורת המיסטית של העלייה לשמים וכמשמרי המסורת הכוהנית של ההיכל הארצי בהיכלות עליונים. אם בעת העתיקה הגילויים המיסטיים

כרוכים במטמורפוזה שמימית של הכהונה והפולחן, המקדש והמלאכים הרי שבימי הביניים ובראשית העת החדשה הם כרוכים במידה רבה בגלות ובגאולה ובדמותה רבת הפנים של השכינה המייצגת את כנסת ישראל הארצית והשמימית, במישור המיסטי והריטואלי, הנפשי והטקסטואלי, בזיקה לסבל הגלות ולתקוות הגאולה.

ביצירה המיסטית הימי-ביניימית בולטת התפישה הארכיטיפית הזכרית-נקבית, הרואה את העולם האלוהי בדמות זכר ונקבה, המכונים בהתאמה קודשא בריך הוא ושכינתיה, או תפארת ומלכות, משה והתורה. ליסוד הזכרי [הגואל] והנקבי [הגולה] נקשרים סמלים רבים, דימויים חזיוניים והשתקפויות בדמויות מקראיות ומדרשיות. המיסטיקן רואה עצמו פעמים רבות בספרות הקבלית בזיקה לדמות הזכרית הגואלת והמחוקקת ולדמות הנקבית הגולה והנגאלת ומכיל את שתיהן ברוחו. את הדמות הזכרית מייצג משה, הארכיטיפ של ההתעלות המיסטית, הקשור לנבואה, לחוק ולגאולה בגלגוליו השונים, ואת הדמות הנקבית מייצגת השכינה על שלל סמליה, הכרוכים בתורה, בכנסת ישראל ובגלות.

בעל ספר הזוהר מזדהה עם דמותו המשיחית והמיסטית של ר' שמעון בר יוחאי המעוצב בזיקה למשה רבנו, הגואל, המחוקק ואיש האלוהים, זה שהתקרב יותר מכל בן-תמותה אל התחום האלוהי בשעה שעלה למרום וחזר עם דבר האל. משה "איש האלוהים", שעליו נדרש פסוק המפתח של המסורת המיסטית: "רכב אלוהים רבתיים אלפי שנאן אדוני בם סיני בקדש: עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם" (תהלים סח יח"ט), הקושר בין מעמד סיני ומרכבת יחזקאל, בין העלייה למרום והשיבה עם מתנות לאדם; זה שנאמר עליו "כי פה אל פה אדבר בו", משמש תבנית ארכיטיפית למיסטיקנים רבים לאורך הדורות. הם עולים למרום בעקבותיו בעיני רוחם ומשחרים לדיבור אלוהי בפיהם וחוזרים עם תורות חדשות: "רעיא מהימנא" בספרות הזוהר שנכתבה בימי הביניים, מתייחס למשה "הרועה הנאמן", ור' יוסף קארו בראשית העת החדשה, מפנים את דמותו של משה רבנו כמחוקק, כגואל המעלה לארץ-ישראל וכמי שהאל מדבר בפיו. אף הוא דורש על עצמו את הכתוב "כי פה אל פה אדבר בו" ומייחס לעצמו גילוי שכינה ושמיעת קול אלוהי, "מגיד", המנחה אותו לעלות לארץ, לגאול את השכינה ולפרש מחדש את החוקים והמצוות. רמח"ל הקושר בין שמו הפרטי לשמו של משה ונושא אשה ששמה צפורה מתוך הזדהות עם בן דמותו המקראי, מפנים את דמותו של ה"מגיד" של קארו, התובע ממנו לחבר תורה חדשה ולגאול את השכינה מגלותה. גם הוא אומר על עצמו "אתה [רמח"ל] היית משען לשכינה בגלותה. אתה עתה תכין לה כסא כבוד להוציאה משביה". (ביאליק, הכחור מפאדובה, עמ' קנח) (אגרות רמח"ל, עמ' תח"ט). שלמה מולכו מזדהה עם הנביא דניאל וחזיונות הגאולה שלו בשעה שהוא פורש את חזיונו המשיחי ואת חשבון קץ הפלאות המיועד; האר"י ורמח"ל מזדהים בצורה עמוקה עם דמותו המיסטית והמשיחית של רשב"י וממשיכים ומטפחים תקוות גאולה וכותבים זוהר חדש בהשראתו. דברי המגיד לרמח"ל מיטיבים לשקף זיקה זו: "המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע – המשכילים שניים: אחד ר' שמעון בן יוחאי, הנר הקדוש, ואחד אתה, החסיד הקדוש. כל אחד ואחד בזוהר שלו: זה ראשית וזה אחרית" (שם) (אגרות רמח"ל, עמ' תט). הבעש"ט מפנים בעת ובעונה אחת את דמותו חוצת הגבולות של ר' יוסף קארו, שראה את חידושו כפרי גילוי "מגיד" שמימי, כעולה מספרו מגיד מישרים, ואת דיוקנו הכריזמטי של ר' יצחק לוריא, אשר

ייחס את תורתו לגילוי אליהו, כעולה מספר שבחי האר"י. אף הבעש"ט, כקארו, האר"י ורמח"ל, ראה את עצמו כמי שעלה למרום וראה את תורתו כתורה שנמסרה לו בעולמות עליונים, לדבריו, מפיו של המשיח בשעת "עליית-נשמה". יעקב פראנק, שראה את דבריו כמבוססים על גילוי שכינה, המכונה בכתביו "רחל", מזדהה עם דמות יעקב המקראית השורה עם אלוהים ואנשים ויכולה להם. עוד הוא מזדהה עם דמויותיהם של פורצי גדר כגון שבתי צבי וברוכיה רוסו במישרין ועם דמותם של ישו ושל הבתולה מהמיתוס הנוצרי בעקיפין. ר' מרדכי יוסף ליינר מאיזביצה, בעל מי השילוח, מזדהה עם "החווה מלובלין" שזכה להשראה עליונה, ו"החווה" מצדו מפנים בדקות את דמותו של בעל מגיד מישרים, שקרא לקול האלוהי ששמע "קול דודי דופק בפי, כינור מנגן מאליו" ואת דמותו של משה רבנו, הרועה הנאמן, שבהשראת דמותו המיסטית הוא מעצב את תורת הצדיק החסידית. ה"חווה" מתאר בספרו זאת וזרון את ההארה שזכה לה בלשונו של קארו האומר: "קול דודי דופק בפי" ורואה עצמו כ"משכן העדות", כדובר דברי תורה משמים, כמחדש דתי, כגואל וכרועה נאמן.

המיסטיקה היהודית מלמדת בצורה מאלפת איך דמותו של בעל סוד אחד מתעצבת בהשראתו של בעל סוד שקדם לו ומוכיחה בעליל איך חזון של מיסטיקן אחד שב ומתחייה בחזונו של מיסטיקן אחר, הקורא ומפנים אותו מטקסט ספרותי מקודש, מפיה בו חיים חדשים והופכו לממשות חיה המדברת בו ונכללת בהוייתו. עוד ממחישה המסורת המיסטית איך מושג חזיוני או מיתולוגי המצוי בטקסט מקודש כסמל רב־רבדי, כממשות חזיונית או כמטפורה קבלית, הופך למושא של התנסות מיסטית מתחדשת ברוחו של בעל טקסט אחר ומלמדת על הדרך בה שואב בעל הסוד מקודמיו ההיסטוריים, הספרותיים והחזיוניים במודע ושלא במודע, באופן המתיר לו להסתמך על קולות שמימיים ממתבתא דרקיע. ההסתמכות על קולותיהם של מטטרון, רשב"י, השכינה, אליהו, המלאך הגואל, המלאך המשיב, המגיד או המשיח, פוטר את המיסטיקן מהישענות על מקור סמכות ארצי ומהעמדת תורותיו וחידושויו במבחן המסורת המקובלת הרווחת במציאות הסובבת, ומתירה לו להעמיד עולם מושגים חדש הנשזר בגילוי שמימי ובסמכות אלוהית.

תמורות מפליגות שחלו לאורך ההיסטוריה במושגים מיסטיים כגון "מרכבה", "זני מרכבה" "מרכבת הכרובים", "יושב כרובים", "שבע מרכבות", "תבנית כיסא מרכבה", "יורדי מרכבה", "לצפות במרכבה", "אין דורשין במרכבה", "כיסא הכבוד", "חיות הקודש רצוא ושוב", או "היכל" ו"היכלות", "שבעה היכלות", "להיכנס בהיכלות", "לעלות לפרדס" ו"לעלות למרום", בעת העתיקה, מעידות על מעברים מורכבים בין ממשות פולחנית וריטואלית לממשות מיסטית חזיונית כתובה ונחווית. גם מכלול המושגים המיסטיים שהתחדשו בימי הביניים בחוגי בעלי הסוד המעידים הן על האנשת האל והן על הפשטת האלוהות כגון "עשר ספירות בלימה נעוץ סופן בתחילתן", "אור צח ומצוחצח", "שכינה" ו"דיבור שכינה" "עולם הדיבור", "גילוי שכינה" "גאולת השכינה" ו"מלכות", "קליפות", "שמיטות" ו"אצילות", "אדם קדמון", "אריך אנפין" וזעיר אנפין", "אבא" ו"אמא", "עיבור" ו"יניקה" באלוהות, "אילן הנשמות" "אינסוף וספירות" – המתחיים בהוייתם של המקובלים, השואבים מטקסטים מקודשים ומפירושם בעיני רוחם – ושינויים וחידושים המתחוללים כל העת בדמויותיהם של משה, חנוך, מטטרון,

רשב"י, אליהו, אחיה ורבים אחרים, מעידים על תהליך דיאלקטי של יצירת מושגים חדשים משברי מושגים ישנים תוך קידוש הנוסח, פירוקו וצירופו מחדש בהשראת התעלות וחזון, הפנמה נפשית והתעמקות בנבכי הלשון. עוד הם מלמדים על משמעותן המורכבת של ההחייאה וההפנמה של מסורת מיסטית חיה ופועמת המשחררת מגבולות הזמן והמקום וממריאה על כנפי הדמיון.

במיסטיקה היהודית דומה שאנו עדים לתבנית מיתית כפולה חוזרת ונשנית – זו של העלייה למרום והמגע הבלתי-אמצעי עם הקודש, מזה, וזו של החזרה עם החזון החדש או עם התורה הלא נודעת שנגלתה לחוזה בעולמות עליונים, מזה. התשתית לדגם זה מצויה כאמור בדמותו של משה "שעלה למרום" ושב עם לוחות הברית ובעקבותיו מצטיירות בין השאר דמותו של ר' עקיבא שנכנס לפרדס ועלה למרום ושב עם התורה שבעל-פה ועם מסורת המרכבה; דמותו של חנוך שנלקח לשמים ושב עם ספר חנוך ועם לוח השמש; דמותו של ר' שמעון בר יוחאי שהתעלה בפרישותו במערה ובעקבות התגלות עליונה שזכה לה חיבר את ספר הזוהר; דמותו של שלמה מולכו שזכה להתעלות חזיונית וחיבר את ספר חית הקנה בעקבותיה, דמותו של ר' יוסף קארו שהתעלה בחזונו לעולמות עליונים ושמע את קול "המגיד" ובעקבות ההתגלות חיבר את ספרו מגיד מישרים וחלקים מחיבוריו ההלכתיים; דמותו של רמח"ל שמלאך "מגיד" נגלה לו ובעקבותיו חיבר את אדיר במרום ואת חיבוריו הזוהריים. דמויות מיסטיות נוספות פועלות בויקה לדגם זה, ביניהן האר"י, שבתאי צבי, ישראל בעל שם טוב והחזוה מלובלין. הכריזמה, המגע הבלתי-אמצעי עם הקודש המתחולל בתודעתו של המיסטיקן ומאושר ומחוזק בהכרת בני חוגו, עשויה להתפרש בצורות שונות ולהתגלות בביטויים מגוונים, אולם כמעט תמיד יש בה כדי להפוך את התורות החדשות, המרומזות והמפורשות, או את הריטואלים החדשים, לבעלי משמעות מקודשת ותוקף מחייב. תודעה מעין זו, שאיננה תלויה במינוי חיצוני, עשויה פעמים רבות להתקיים במנוגד ללגיטימציה מקובלת, לסמכות הרבנית-הממסדית ולנוהג המקובל.

פעמים רבות משנה המיסטיקן בתוקפה של הכריזמה את דפוסייה של המסורת ממנה הוא ניזון, ואף משנה את משמעותה בשמה של השראה מעולמות עליונים. דוגמאות מעטות מני רבות לשינויי צורה מפליגים ולתמורות רבות-משמעות במסורת, שהתחוללו בהשפעת החוויה המיסטית ובהשראת הסמכות הכריזמטית שנקנתה בעקבותיה והתורה החדשה שעלתה בהמשכה, נמצא בחידוש במשמעותם של שמות המלאכים במסורת כת מדבר יהודה, במאבק על לוח השמש ושינוי סדרי הלוח בקומראן, ובשינוי משמעות "הצפייה במרכבה" בכת מדבר יהודה. בהשראתם של "מורה הצדק", של "כוהני קורב", של חנוך או של "אנשי היחד" "צופי המרכבה" שחיברו את "שירות עולת השבת", ובהשראת העדות הכתובה שהועלתה על הכתב בעקבות הגילוי השמימי, נתפשה הזיקה בין הארצי לאלוהי מזווית ראייה חדשה, שחוללה פולמוס נוקב על סדרי הפולחן הקיימים בימי בית שני. גם בחוגי בעלי ההיכלות התחוללו שינויים מפליגים בתפישת האל והמלאכים שהשפיעו על תפישת התפילה והנצחת הפולחן בתפילתם של כלל ישראל. שינוי טעמי המצוות במסורת הקבלית בעקבות התפשטות הזוהר, בצד התפשטות תורת הספירות ועליית מעמד השכינה, כמו שינוי צורת השחיטה ושינוי תפישת החליצה והייבוש בחוגי מקובלים וחסידים, בעקבות תורת גלגול הנשמות שרווחה במסורת הקבלית, הם ביטוי לשינויים שהתחוללו

במסגרות המסורתיות בעקבות השפעת ההשראה הכריזמטית וביטוייה הכתובים.

בדומה לכך גם "תיקון ליל שבועות", תפילות "תיקון חצות", "קבלת שבת" ו"מלווה מלכה" בקבלת צפת הם חידושים שהונהגו בעקבות תפישה חדשה שעלתה בהשראה מיסטית, תפישה שהקבילה בין הקדוש ברוך הוא והשכינה, משה והתורה, המיסטיקן וכנסת ישראל הארצית והשמימית. המיסטיקן העוסק בלימוד תורה מתייחד עם השכינה וגואל את כנסת ישראל השמימית. הדבקות, התיקון, הייחוד והזיווג הרווחים בלשון הקבלית עניינם חיבור שתי בחינות אלה בהווייתו של בעל הסוד. שינוי הלבוש ושינוי אופן קשירת התפילין בעקבות מנהגי האר"י, ביטול צום תשעה באב בחוגים השבתאיים בעקבות ההנחה שהשכינה קמה מעפרה, ביטול ל"ו איסורי הכרת בחוגים שבתאיים בעקבות ההנחה שהגיע העידן המשיחי ועמו גם ההבטחה "כי תורה חדשה מאתי תצא" שמשמעה שהאיסורים וההיתרים מתחלפים, כולם קשורים לחידושים שהונהגו בתוקפה של המסורת המיסטית. גם שינוי דפוסי התפילה וההנהגה בחסידות ושינוי משמעות איסורי העריות בשבתאות ובפראנקזום, שהיו להם השלכות דתיות וחברתיות מרחיקות לכת, מקורם בסמכות מיסטית המתנגשת עם הסמכות הרווחת.

המיסטיקן עשוי לחולל תמורות מעין אלה בהשראת תבנית העולם הנסתר הנחשפת לנגד עיניו, בכוחה של ההכרעה האוטונומית שהוא מסגל לו מתוקף המגע הבלתי-אמצעי עם עולמות עליונים, או בעקבותיה של תחושת פריצת הגבולות המאפיינת את ההשראה המיסטית והגילוי הנבואי. ואכן במסורת המיסטית, החותרת להשיג בעולמות נסתרים, וממילא מייחסת חשיבות יחסית בלבד לעולם הנגלה, גלום פוטנציאל מהפכני, אנטינומיסטי ואנרכיסטי. המיסטיקן הסבור שהעולם קרוב לקצו וממילא מוסדותיו משוללי ערך לעומת אלה של העולם החדש הקרב ובא, או זה האומר "הכול אלוהות" או "כל העולם כולו אינו אלא גרגר חרדל" כדברי הבעש"ט בצוואת הריב"ש או זה הקובע כי "כל העולמות הם שקר גמור" כדברי ר' שניאור זלמן מלאדי בתורה אור – מבטא את העמדה האנרכיסטית ביחס לתפישת המציאות ואת הזיקה החתרנית המפקיעה תוקף מוחלט ממוסדות מקודשים. בעלי העמדה המיסטית והמשיחית נאבקו לא פעם על אמיתת תפישתם ועדיפותה והפגינו לא פעם במהלך ההיסטוריה את משמעות החתרנות האנרכיסטית העולה מתוקף החזון. תגובת הקהילות – פולמוסים והתנגדות, רדיפות וחרמות, שריפת ספרים ומסירה לערכאות – מעידה אף היא על הדרך בה התפרש הפוטנציאל המיסטי לא פעם בעיני הממסד הדתי. מבחינה סמלית ומבחינה ממשית, חוצה הגבולות מאיים על הסדר החברתי ועל כן נוטים פעמים רבות להטיל עליו פיקוח, להגביל את סמכותו ולהצר את דרכו. ההיסטוריה של המיסטיקה היהודית רוויה בדוגמאות לעימות בין בעלי סוד ורואי נסתרות, חוזים ומתנבאים חוצי גבולות, המחדשים בתוקפו של גילוי שמימי מתחדש לבין שומרי הגבולות הנמנים על הממסד הדתי וההנהגה הרבנית, הפועלים בכוחה של מסורת המונחלת מן העבר, והרדיפות והחרמות שהיו מנת חלקם של כמה ממוריה ויוצריה הבולטים מוכיחות זאת בעליל.

פעמים רבות גורלם המר של בעלי חלומות, נביאים ומיסטיקנים, ששאבו את האישוש לתמורות מפליגות מהשראה עליונה וממגע בלתי-אמצעי עם יישויות על-טבעיות המאצילות סמכות ותוקף, מעיד על מנת חלקם של אלו שמימשו את השאיפה להתבונן במה שאסור בראייה ולחשוף את מה שראוי

שייוותר סמוי מן העין, אלו שפרצו את הקטיגוריות המקובלות של זמנם ומקומם, אימו ביודעין ובלא יודעין על הסדר החברתי ושילמו על כך לא פעם ברוחם ובגופם. קורות חייהם הממשיות או הבדיוניות של "מורה הצדק" שנרדף עד חורמה במאה השנייה לפני הספירה, וקורותיהם המציאותיות, הספרותיות או האגדיות של התנאים שמעון בן עזאי ש"הציץ ומת" וחברו בן זומא ש"הציץ ונפגע", של אלישע בן אבויה, "אחר", שכפר והוצא מן הכלל, של עקיבא וישמעאל שנהרגו על קידוש השם, ושל חנוך-מטטרון שנענש ב"פולסא די נורא", מעידות כבר במאות הראשונות לפני ואחרי הספירה, על מחירה ההיסטורי-ריאלי של היציאה מן הכלל ועל מחירה הדמיוני-נפשי של חציית הגבולות. קרוב לוודאי שגורלו המר של ישו וחייו של פאולוס שייכים אף הם לקטיגוריה זו. גם גורלו של אברהם אבולעפיה שהוחרם במאה הי"ג, כמו הבחירה באנונימיות של בעל רעיא מהימנא במאה הי"ד ושל בעל ספר המשיב במאה הט"ו, שהסתתרו מתחת למעטה הכתיבה הפסוידואפיגרפית, גורלו של אשר מלמליין שנרדף במאה הט"ז, של שלמה מולכו שהועלה על המוקד במנטובה ב-1532 עקב הלשנת מתנגדיו היהודים, של בעל גליא רזא שהסתתר במסווה האנונימיות מפני מתנגדיו ומלעיגיו בשנות החמישים של המאה הט"ז, בדומה לקורותיהם של יוסף דה לה ריינה שנענש ושל האר"י שמת בדמי ימיו בשל גילוי סודות, מלמדות על משמעות פריצת הדיכוטומיות ועל מחירה האישי והציבורי. גורלם של שבתי צבי, שסבל ממאניה-דפרסיה, ושל נתן העזתי, שהיה חולה במחלת הנפילה, שנרדפו, נאסרו והוחרמו במאה הי"ז, בדומה לגורלו המר של רמח"ל, שהוחרם ונרדף בכל רחבי אירופה וספריו נקברו לנגד עיניו בשנות השלושים של המאה הי"ח, אף הם מלמדים על גורלם של מיסטיקנים החווים קשר בלתי-אמצעי עם עולמות עליונים וזוכים לגילוי רוח הקודש, אלה הפורצים את גבולות הנורמה המקובלת ומאיימים על הסדר הקיים. גם על הבעש"ט מצויות מסורות אגדיות המלמדות על כך שנרדף ואף נאמר עליו שסבל מ"נפילת מוחין" במחצית הראשונה של המאה הי"ח ויעקב פראנק, שראה עצמו ממשיך דרכם של שבתי צבי וברוכיה, נרדף, נאסר והמיר את דתו במחציתה השנייה. במהלך הפולמוס בין חסידים ומתנגדים בשלהי המאה הי"ח, שהיה במידה רבה פולמוס בין מחדשים מיסטיים ובין ראשי המסד הרבני, ר' שניאור זלמן מלאדי נאסר בעקבות הלשנת מתנגדיו ברוסיה ור' נתן אדלר מפרנקפורט הוחרם ונרדף בגרמניה. במהלך הפולמוסים הפנים-חסידיים במפנה המאה הי"ט, שהיו קשורים בהורשת ההנהגה הצדיקית ובמאבקים נזקקים על עמדות מיסטיות וחברתיות מנוגדות, ר' משה, בנו של שניאור זלמן מלאדי המיר את דתו, ר' נחמן מברסלב נרדף וחלה, החוזה מלובלין סבל מ"נפילה", ר' מנחם מנדל מקוצק יצא מדעתו והסתגר מפני חסידיו ור' יוסף לינער מאיזביצה, בעל מי השילוח, הושתק, נרדף והוחרם. דומה שכל אלה מעידים בעליל על מחיר ההתנגשות בין שומרי הנורמה לפורצי הנורמה ועל יחסיות ההבדל בין רוח הקודש בתודעתו של האחד לבין רוח עיוועים בתודעתו של האחר בתקופות שונות ובהקשרים היסטוריים וחברתיים שונים ומצביעים על ממד אחר של היצירה המיסטית וגורל יוצריה שאיננו נלקח תמיד בחשבון. ראוי לציין שבחלק מן המקרים הנזכרים לעיל השתנתה ההערכה מקצה אל קצה במהלך ההיסטוריה ובעלי החזון והמחדשים שהיו מוחרמים בחייהם הפכו למקובלים ואהודים לאחר מותם. לעתים תלמידי המוחרמים יצאו להגנתם, פרסמו את חיבוריהם וחשפו את אמיתת כוונתם, ולעתים עשו זאת

סניגורים בלתי־תלויים, יוצרים ומשוררים שהזדהו עם הנרדפים. לעתים רוח העם חוללה את התמורה בין ראשית לאחרית ולעתים המחקר השפיע על שינוי בשיפוט ובהערכה. אין בכך כמובן כדי להמעיט מגודל סבלם של הנוגעים בדבר, אולם יש בתיקון העוול ההיסטורי עדות על תמורות המתרחשות לאטן בזירה הציבורית, הממהרת להגיב בחומרה ובחרם על תחושת ערעור מוסכמות, איום ופריצת גדר, ומתמהמת להסתגל לחידושים ולשאר־רוח. הריחוק ההיסטורי מתיר לבחון מפרספקטיבות משתנות את העמדות של "המחדשים" שהסתמכו על גילוי שמימי ועל הארת רוח הקודש, ושל "שומרי החומות" ששקדו על חיזוק ההוויה הארצית ועל אישוש גבולות המסורת והסדר החברתי, ולהכיר ביחסיותן המשתנה של אמיתות מוחלטות.

הגבולות והדיכוטומיות בין השמימי והארצי, האלוהי והאנושי, בין הנגלה והנעלם, בין הפנימי והחיצוני, בין החיים והמוות, בין ההווה העבר והעתיד ובין הזמן והנצח כמו ההבחנות החד־משמעיות בין האסור והמותר, בין המצווה והעבירה, בין תחום הטאבו לבין החוק המחויב בידי המסורת – מצויים כידוע בבסיס תפישת התרבות והדת ומכוננים את אושיות המציאות. בעוד שביטול הדיכוטומיות, או הפיכתן ממוחלטות ליחסיות, בצד ערפול ההבחנות ואימוץ המטמורפוזות, עשויים לגרום להפקעת אושיות המציאות המקובלת ולפריצת גבולותיה. תחימת תחומים וקביעת הדיכוטומיות, המוצאות את ביטוין בחוק ובנורמה, בדת ובלשון, במנטליות ובתרבות, בהלכה ובמנהג, בכללים ובמוסכמות, מעצבות כידוע היבטים מכריעים בחיי האדם ומכתיבות במידה רבה את גורלו: ואילו ערפול הדיכוטומיות, פריצת הקטיגוריות המקובלות וכינון מעברים, עמומים או ברורים, בין התחומים השונים, נאסרים בדרך־כלל על דרי מטה, שכן הם זכותם הבלעדית של האלים ומנת חלקם של דרי מרום. אולם, לפרקים, מספרי מיתוסים ובעלי דמיון יוצר, שוחרי חופש, בעלי השראה המחוננים בשאר־רוח, בעלי הבנה אנושית עמוקה ובעלי רגישות מחודדת – נביאים ומיסטיקנים, הוגים, חוזים וחולמים, משוררים ויוצרים, בעלי חזיונות ומגידיים – נוטלים לעצמם חירות לפרוץ את הדיכוטומיות המקובלות, לחרוג מגבולות המסורת ולפרוק את עולם של החוקים, הכללים והנורמות ולקחת חלק בתמורות ובמטמורפוזות, בייחודים, בצירופים, בגלגולים ובמעברים המשתנים בין ההבחנות הקבועות.

מיסטיקנים, כאמור, הם אלה החותרים תחת הנורמות המקובלות ופורצים ברוחם את הגבולות בין העבר, ההווה והעתיד. הם אלה הבוראים בחזונם מציאויות אלטרנטיביות ויוצרים טרנספורמציות דמיוניות בין הפכים: הם אלה המעלים ברוחם מושגים, סמלים ומטפורות הכוללים את הניגודים ומאחדים את תהליכיותם ההפכית והמקוטבת, הם אלה המגשרים בחזונם בין החיים והמוות, בין השמים והארץ, בין האלוהי והאנושי, בין הגשמי לרוחני, בין הפנימי והחיצוני, בין הגלות והגאולה, בין האיסור וההיתר, בין הזמני והנצחי, ובכוחם של גשרים אלה הם מגדירים מחדש את גבולות העולם הדתי ומכוננים עולמות חלופיים המאירים באור חדש את הממשות השגורה.

מסורת תורת הסוד מצביעה על המשמעות המפליגה של היכולת להגדיר מחדש את טעמי המעשה הדתי ולהציב מחדש את גבולות העולם המסורתי לאורה של המציאות המיסטית המשתנה: המיסטיקן, החותר לפרקים להשתחרר מעולן של המוסכמות התרבותיות והחברתיות, מתווה את היחס בין הממשות הנחווית

והריאליה ההיסטורית לבין המציאות המיסטית הנכספת וסדרו הנסתר של העולם. לעתים הוא אף נוטל את החירות לבאר את היחס בין הגילוי האלוהי בעבר לבין משמעותו המשתנה בהווה ואף להכריע באופן אוטונומי מה הוא הרצון האלוהי המתבקש וכיצד יש להיענות לו.

המיסטיקן הוא זה הקובע קטיגוריות חדשות בין העבר וההווה על יסוד ההבחנה בין קשר מתווך בין האל לאדם לבין קשר בלתי־אמצעי ביניהם. הבחנה זו עניינה הפער בין רצון אלוהי שנגלה בעבר – רצון אלוהי הגלום בגילוי היסטורי חד־פעמי הנשקף בטקסט קנוני מקודש, בפשט הכתוב ובמצוות ומחייב ציות ויראה – לבין רצון אלוהי סמוי הנגלה בהווה – רצון הנחשף בפני המיסטיקן כגילוי מתמשך ואיננו מבוסס על טקסט כתוב – ומחייב מענה חדש של אהבה, פריצת גבולות ויצירת טקסט חדש.

המיסטיקן הוא אף זה המכונן קטיגוריות וזיקות חדשות בין ההווה והעתיד – כפי שעולה מן ההבחנה בין מעגלי זמן שונים ובין ציוויים נצחיים המתחלפים בזמנים משתנים או בהוויות שונות. דוגמאות לכך נמצא בהבחנה בין פשט הכתוב הידוע בהווה לבין מסתרוו שיתגלו בעתיד, או בהבחנה בין "תורת עץ הדעת" התקפה בהווה ובין "תורת עץ החיים" שתהיה תקפה בעתיד. דוגמאות אחרות נמצא בהבחנה בין "תורה דבריה" ו"תורה דאצילות" המוצגת ברעיא מהימנא או בתורת השמיטות הנידונה בספר התמונה, המבחינה בין תורה שנגלתה מקדמת דנא, בזמן "שמיטת הדין" ובין זו שתתגלה באחרית הימים ב"שמיטת החסד". ההבחנות בין "עולם השבירה" ל"עולם התיקון", המתוארות בקבלת האר"י, והדיכוטומיות בין "גוון" ל"עומק", הנידונות בתורת בעל מי השילוח ובין "עבודה ביראה" ו"עבודה באהבה" הנידונות בתורת החוזה מלובלין – שייכות אף הן לקטיגוריות אלה, המתייחסות לנצחיותה היחסית של המסורת, לחד־משמעותה של התורה כביכול ולרב־משמעותה של התורה לאמיתו של דבר, ולשלל התמורות המתחוללות בדיבור האלוהי המתפענח מחדש למיסטיקנים ובעלי סוד בעידנים משתנים.

דוגמאות אחדות מני רבות לקטיגוריות חדשות שיצרו מיסטיקנים בעיני רוחם נמצא בעת העתיקה בהבחנות בין הוויה משועבדת לבין הוויה נגאלת ב"מלחמת בני אור ובני חושך", שם מעוצבת משמעות דתית וחברתית חדשה לכלל ההוויה בכוח חזונו של מורה הצדק החותר ל"עת קץ" ולהשבת הכהונה האמיתית על מכונה. בעולמם של "יורדי מרכבה" נוצרו קטיגוריות חדשות של זמן ומרחב הנקנות לאדם העולה להיכלות עליונים, נוצרה תפישת אל חדשה הקשורה ב"שיעור קומה" ובעולם המלאכים ונוצר סולם עלייה חדש המגשר בין המציאות הגלויה והנעלמת, בין תפילת מלאכים ובני־אדם, כפי שעולה בבירור מפרקיה השונים של ספרות ההיכלות. בימי הביניים נמצא את תורת הספירות, את תורת גלגול הנפש, את השכינה ואילן הנשמות בספר הבהיר, ובמאות ה"ג והי"ד נמצא את עולמו המיתולוגי של ספר הזוהר המתאר את תחום הקדושה והקליפה, את מלכות ולילית, את האיילה, הנחש והתנינים, את עולם הקדושה "התלוי ומשתלשל מסנפירי התנינים" ואת "מיעוט הירח". עוד נמצא בתקופה זו את ספר רעיא מהימנא המבחין בין תורת הגאולה שתונחל בעתיד לבין תורת הגלות הנוהגת בהווה. גם תורתם של המקובלים היוצרים את עולם הספירות כבסיס חדש לעבודת השם ולתפישת העולם הדתית כגון בעל מהארת הצובאות ובעל פירוש הרקנאטי על התורה, מקורה בתקופה זו. גם תורת השמיטות בספר התמונה, המציירת עולמות אלטרנטיביים המתקיימים על־פי מקצב זמן שונה, ותפישת האל הדובר

במישרין בספר המלאך המשיב, המציירת אל חלופי, מצויים במאות הי"ד והט"ו. במאה הט"ז נמצא את דברי חזונו של שלמה מולכו, בספר חיית הקנה ובספר המפואר, המפרש מחדש את טעמי המצוות ואת החיוב הקבלי המטפיסי הגנוז בהן לאורי תפישה אסקטית של האדם וראייה מיתית של החזון המשיחי. עוד נמצא את דברי ר' יוסף קארו, המגדיר מחדש במגיד מישרים, את האסקזה והאקסטזה, או את מות הגוף ולידת הרוח, כבסיס לעבודה המיסטית – בעקבות עלייתו של מולכו על המוקד וגילוי השכינה שזכה לו. כן נמצא בתקופה זו את חידושיו של ר' שלמה אלקבץ היוצר ריטואלים חדשים לשם גאולת השכינה וקירוב הקץ, את חזיונותיו של שלמה טוריאל על קץ הימים, את דברי בעל גליא רזא המתאר את מאבק הקדושה והטומאה ואת סודות הגלגול כמפתח לפענוח מועדי הגלות והגאולה. במחצית השנייה של המאה הט"ז נמצא את בעל פרדם רימונים המציג עולם מיסטי שיטתי על יסוד מחשבת הזוהר ואת קבלת האר"י, המבחינה בין הצמצום, השבירה והתיקון כקטיגוריות יסוד בתפישת האל ובעבודת אלוהים. מיסטיקנים אלה, שראו את עצמם כגואלים ואת האלוהות כשכינה הנגאלת, או שראו עצמם כמפענחים של סתרי תורה המשפיעים בעולמות עליונים, יצרו וביססו קטיגוריות חדשות של תפישת יחסי אל ואדם. הם עיצבו מחדש את תפישת יחסי הגומלין בין הנגלה לנעלם והגדירו בדרך חדשה את תפקידו האקטיבי של האדם בהתפתחות ההיסטוריה היהודית ובהשתלשלותה מגלות לגאולה.

בעת החדשה נמצא בין השאר את שבתי צבי ונתן העזתי שהגדירו במאה הי"ז גבולות חדשים לתחומי האסור והמותר שכן סברו שהעידן המשיחי כבר החל והגיעה שעתה של תורה חדשה המבטלת את זו הישנה. לאחר מכן, במחצית הראשונה של המאה הי"ח נמצא את רמח"ל, הזוכה לגילויים עליונים וכותב זוהר חדש, שומע ברוחו "מלאך המגלה לו סודות נפלאים", עורך טקס נישואין עם השכינה ומטפח תקוות משיחיות לאור תחושת קרבת הקץ. בסמיכות זמן נמצא גם את הבעש"ט הטוען ש"הכול אלוהות" ושכל אדם חייב לעבוד את האל בכל דרך שכן "האל רוצה שיעבדו אותו בכל האופנים" ואת דב בער המגיד ממזריטש המנסח את עיקרי החסידות לאורה של ההנחה "שאדם צריך לפרוש את עצמו מכל גשמיות כל כך עד שיעלה דרך כל העולמות ויהא אחדות עם הקב"ה, עד שיבוטל ממציאות ואז יקרא אדם" (מגיד דבריו ליעקב). עוד נמצא במאה הי"ח את יעקב פראנק המטיף בדברי האדון לניהיליזם והריסה בשמו של חזון משיחי אנרכיסטי ובשמה של תערובת של נבואות זעם וזוהריות, מסורת נוצרית ומסורת שבתאית ומדגים את הטענה שהמיסטיקן עשוי להציג ככלי ריק לא רק את המוסכמות בנות זמנו אלא גם את כלל הסיווגים והמיונים השגורים במסורת החברתית-דתית ובתרבות הסובבת.

בשלהי המאה הי"ח נמצא את יעקב יצחק הורוויץ החוזה מלובלין, המגדיר מחדש את הנורמה ואת פריצת הנורמה במושגים "יראה" ו"אהבה" ומדבר בזכות "מצוה הבאה בעבירה" ו"בעבירה לשם שמים", בשעה שהוא מנסח את תורת הצדיק ברוחניות ובגשמיות וקובע קטיגוריות חדשות להנהגה חברתית אוטונומית. במאה הי"ט נמצא בתורתו של ר' נחמן בכתבי חסידות ברסלב את מושג ה"קושיא", המחייב הטלת ספק בהשגה המקובלת ובמציאות הידועה ובכתבי ר' מרדכי יוסף ליינער בחסידות איזביצה נמצא את המושגים "עומק" ו"גוון", "ספק" ו"שלווה", המבחינים בין הנעלם לנגלה, תובעים עמדה ספקנית-ביקורתית ביחס למסורת ומכוננים קטיגוריות חדשות של חירות ואוטונומיה.

המיסטיקן נוטל את החירות להחליט מה הוא הרצון האלוהי בהווה וכיצד יש להיענות לו, מכריע מה זיקתו לרצון האלוהי הגלום בנורמות המקובלות המושתתות על הגילוי האלוהי בעבר, מפרש מחדש את הטקסטים המקודשים לאור חזונו ואף מתווה את היחס בין הממשות הריאלית לבין המציאות המיסטית הנכספת. דוגמה מובהקת לתפישה מעין זו שבה האדם רואה עצמו ככלי לשריית האל, נמצא בדבריו של החוזה מלובלין, המזכיר לעצמו ביומנו ששאר־הרוח שזכה לו המעניק לו חירות הכרעה אוטונומית וחופש לעצב דפוסיים דתיים חדשים, אינו בזכותו אלא בזכות חסד אלוהי שהוענק לו למען הרבים: "צריך שתהיה קבועה בלבך שלא מצדקותיך באת לזה כי אם חסד אל המסייע לבאים לטהר" (זאת זכרון, כה־כו) ואומר לעצמו שעליו לדבר רק בשעה שיזכה להשראה אקסטטית: "חיות אש ממללות פי" שלא ידבר כי אם על ידי החיות של התורה והתלהבות אהבת הבורא ב"ה ויראתו הנקרא שלהבת י"ה... פירוש שלא ידבר עד שיבוא לו החיות הגדול והתלהבות שהיא החיות אש בעצמה ממללות" (שם, יח). ר' יעקב יצחק נוטל חירות להגדיר את עצמו כמשכן למהות האלוהית, דרגה שזכה לה לדעתו כדי שיוכל לסייע לכלל ישראל ברוחניות ובגשמיות: "משכן העדות פירושו גם להיות משכנו עלינו בדרך זה לפעול נסים ונפלאות לטובת ישראל וזה עדות להשראת שכינה בתוכנו שעונה לכל קוראנו" (זכרון זאת, עג). גם שלמה לוצקער, תלמידו של המגיד ממזריטש, רואה בצדיק כלי להתגלות האלוהית בהווה או ביטוי לרצון האל להתגלות בעולם באמצעות אדם:

ונקרא צדיק שעל ידיו יומשך שפעו וחיותו ית' ומצמצם כבודו יתברך בזה העולם ויתודע אלוהותו יתברך בזה העולם... שעל ידיו נתגלה שחיות הבורא ב"ה בכל הארץ... הכלל העולה שהצדיק צריך לידע ולהודיע את כל זאת, רוצה לומר שהקב"ה מחיה ובורא את הכל כדי שיתגלה מלכותו ואדנותו יתברך שמו בעולם. (רברת שלמה, מקץ, לג).

בשמה של הכרה חדשה זו בדבר יחסי אל ואדם מגדיר החוזה מלובלין מחדש את גבולות החיוב הדתי, המתייחס אליו כמנהיג האחראי על תשועת ישראל:

דהנה הצדיק צריך לראות שני דברים, אחד שתהיה נפשו מטהרת ומנוקה מעוון... כדי שיהיה מוכן להשראת קדושתו יתברך עליו ובתוכו, ועוד צריך יותר מזה לפעול השלמת רצון אל לראות להגביר קדושתו יתברך בעולם ולפעול תשועת ישראל ונסים ונפלאות. (זכרון זאת, עג).

למקרא פרקים בספרות המיסטית, פעמים רבות נדמה שהמיסטיקנים, המשתוקקים להיות "מוכן להשראת קדושתו יתברך עליו ובתוכו" ונכספים לרדת לחקרם של גבולות פנימיותם ולהעמיד את אמת הנפש החד־פעמית, מטרימים חוויות וניסיונות שהופכים לנחלת הציבור הרחב רק במועד מאוחר יותר. ההכרה ברבי־הקוליות של רוח האדם וההתוודעות להפכים, לכפילויות ולזהויות השונות השרויים בנפש בכפיפה אחת, כמו ההכרה באפשרויותיה של התודעה לפרוץ את גבולות העבר, ההווה והעתיד ולפרק את

תחומי הזמן והמרחב השגורים בכוח הדמיון היוצר, ראשיתם בניסיון המיסטי. גם ההכרה בזיקה העמוקה בין מעמקי נפש האדם ובין מסתרי ההוויה האלוהית או ביחסי הגומלין המורכבים בין הפנימי לחיצוני, בהשראה או בייחוד אידיוסינקרטי של ראייה ופירוש בעיני הרוח, כמו ההכרה בתפישות יחסיות של זמן ומקום, בתפישות משתנות של אל ואדם, במקומם של החלום ושל המחשבה ברצף אסוציאטיבי, בחופש היצירה ובהעדר סמכותיות חד־משמעית – ראשיתם בניסיון המיסטי. כאלה הם אף פני הדברים באשר להכרה בחשיבות המכרעת של הספק והקושיה, במקומה של ביקורת אינדיווידואלית על הסמכות המקובלת, במרכזיות ההכרעה האוטונומית ובחירות הדמיון לחופש ליצור עולמות חלופיים ולשון אידיוסינקרטית. ביצירה המיסטית נמצא לראשונה הקצאת מקום לראייה יחסית של החיוב המסורתי, לאוטונומיה של הרוח המוענת ליחיד־סגולה, להכרה ביחסיותה של המציאות ובאפשרותם של עולמות אחרים, ואף לתפישת אדם שונה ולסדר דברים חלופי. המחשבה המיסטית הניחה מקום לביטוי האי־רציונלי ולהתנסות יוצאת־הדופן ואף הקצתה מקום למחשבה חתרנית במסגרת העולם המסורתי.

ספרות

על מהותו של המיסטיקן, השוו: שלום, פרקי יסוד, עמ' 358–380; ובר, על הכריזמה: ג'ימס, החוויה הדתית; אריקסון, לותר; בובר, וידויים אקסטאטיים; ורב־לובסקי, קארו; אידל, אבולופיה; בילו, ללא מיצרים; שרפשטיין, החוויה המיסטית; אליאור, תורת הצדיק; גרין, הצדיק; דן, הקדושה. על "נוהג למעלה מן הטבע" ועל "עליית נשמה" ראו: אליאור, קארו. על "גילוי מגיד" ו"דיבור שכינה" ראו: מגיד מישרים; ורב־לובסקי, קארו; אליאור, קארו; בניהו, בחירי. על "טובל בנהר דינור", "מציץ במלך ביופיו", ראו: אליאור, היכלות זוטרת. על "עולה בעמוד הידוע ליודעי חן", ראו: "אגרת הקודש" והשוו "תולדות האר"י". על "בני היכלא דכסיפין" ו"מחצדי חקלא", ראו: ליבס, כיצד; ליבס, המשיח. על החלום במחשבה המיסטית, ראו: דודס; אליאור, חלום. על חזונו של יוסף קארו, ראו: ורב־לובסקי, קארו; אליאור, קארו; בניהו, בחירי. על רמח"ל, ראו: גינצבורג, רמח"ל; ביאליק, הבחור מפאדובה; תשבי, חקרי קבלה. על "ארבעה שנכנסו לפרדס" ראו: תוספתא חגיגה ב ג; לוי, אוצר הגאונים לחגיגה; שלום, מרכבה; ליבס, אלישע; אליאור, מיסטיקה. על המסורת המיסטית החסידית שייחסה חשיבות רבה למצבים אקסטטיים וכינתה אותם "דיבור שכינה", "עולם הדיבור", ו"כינור מנגן מאליו", ראו: ש"ץ, החסידות כמיסטיקה; וייס, הדרך הפסיבית; אליאור, תורת הצדיק. על מיסטיקה ושיגעון ועל האינברסיה הסמלית של ייחוס קדושה לחולי רוח, ראו: ג'ימס, החוויה הדתית; פוקו, תולדות השיגעון; גירץ, פרשנות; ליטלוד, חיקוי; ליטלוד, אנתרופולוגיה; קלינמן, אנתרופולוגיה. על הפסקת הנבואה, ראו: אורבך, מתי פסקה. על מסורת ההיכלות, ראו: שלום, מרכבה; גרינולד, אפוקליפטיקה; דן, מיסטיקה; אליאור, מיסטיקה; אליאור, היכל; הלפרין, מרכבה; שפר, האל הנעלם; וולפסון, אספקלריה; אליאור, מרכבה. על "אגרת הקודש", ראו: שלום, דמותו; כהנא, בעש"ט עמ' 44–45; מונדשיין, שבחי הבעש"ט; דינור, במפנה הדורות. על הבעש"ט, ראו: דובנוב, תולדות; שלום, דמותו; רוסמן, בעש"ט; אליאור, קארו; אטקס, מאגיה. על שבחי האר"י ותולדות האר"י, ראו: בניהו, תולדות האר"י. על הקדמת עץ חיים, ראו: אליאור,

ציפיה משיחית. על אבולעפיה, ראו: שלום, תמונה; אידל, אבולעפיה. על כפל פנים בדמות המיסטיקן, ראו: אליאור, ממשות חזיונית. על מציאות נסתרת מאחרי מציאות נגלית, ראו: אליאור, גלגול. על ר' עזרא ור' עזריאל, ראו: תשבי, פירוש האגדות: שלום, ראשית. על התעלות מטטרון, ראו: אודברג, חנוך; סינופסיס, סעיפים 1-80; קטעי גניזה, עמ' 105-110; שלום, מרכבה; הלפרין, מרכבה; אליאור, היכל. על ספרי חנוך, ראו: כהנא, הספרים החיצונים; מיליק, חנוך; צ'ארלסוורס, פסיאודואפיגרפה; קולינס, אפוקליפטיקה. על ר' עקיבא ור' ישמעאל בהווייתם המיסטית, ראו: שלום, מרכבה; גרינולד, אפוקליפטיקה; דן, מיסטיקה; הלפרין, מרכבה; שפר, האל הנעלם; אליאור, היכלות זוטרת. על דמויות בעלי הסוד, המיסטיקנים והמקובלים, ראו: רשימת אישים בסוף חיבור זה ושם הפניות ביבליוגרפיות. על המטמורפוזה המיסטית של הכהונה, הפולחן והמקדש בעת העתיקה, ראו: אליאור, היכל; ניוסם, שירות; ניצן, תפילת קומראן; הימלפרב, עלייה. על המטמורפוזה המיסטית הקשורות בשכינה ובגאולה, ראו: ורבובסקי, קארו; שלום, השכינה; גינצבורג, שבת; אליאור, קארו; גרין, כתר. על "עלית למרום שבת שבי", ראו: הלפרין, מרכבה. על הקשר בין מעמד סיני ומסורת המרכבה, ראו: הלפרין, מרכבה; אליאור, היכל. על ההישענות על קולות שמימיים, ראו: שלום, מיסטיקה וסמכות; אידל, ספר המשיב. על השינויים בקומראן בהשפעת החוויה המיסטית, השוו: ניוסם, שירות; זוסמן, הלכה; אליאור, לוח; ניצן, קומראן. על שינויים במסורת הקבלית בעקבות גילויים מיסטיים, ראו: שלום, מסורת וחיידוש; אליאור, אדלר; תשבי, משנת הזוהר; גוטליב, מחקרים; גינצבורג, שבת; שלום, שבת. על קורותיהם של הנרדפים, החולים והמוחרמים במסורת המיסטית היהודית עיינו ברשימת האישים בסוף החיבור. על תמורות בהערכה של דמויות מוחרמות ונרדפות השוו: ביאליק, הבחור מפאדובה, (לגבי מח"ל); כ"ץ, הלכה וקבלה; אליאור, אדלר, (לגבי אדלר); אשכולי, תנועות, (לגבי מולכו); שלום, מצוה הבאה בעבירה, (לגבי פראנק); וילנסקי, חסידים; אליאור, אחדות, (לגבי רש"ז); אליאור, המחלוקת (לגבי משה בן רש"ז); וייס, הקושיא; גרין, בעל היסורים, (לגבי ר' נחמן); וילנסקי, חסידים, (לגבי ר' לוי יצחק מברדיטשב); אליאור, עומק וגוון, (לגבי מנחם מנדל מקוצק, החוזה מלובלין ובעל מי השילוח). על קטגוריות חדשות בזיקה לגילוי מתווך בעבר לעומת גילוי בלתי-אמצעי בהווה, ראו: אליאור, עומק וגוון; לדוגמאות השונות של הקטיגוריות החדשות ראו הפניות ברשימת המקורות והחיבורים המיסטיים בסוף חיבור זה. על תורת הצדיק של החוזה מלובלין ועל תפישתו המיסטית, ראו: אליאור, תורת הצדיק.